

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»
на тему:

**«ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В
ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ»**

Виконала:
студентка VI курсу, 61 групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Кураш Анна Володимирівна

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Михайленко Олена Вікторівна

Чернігів – 2021

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2021 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	9
1.1. Числівник як лексико-граматичний розряд слів у сучасній українській літературній мові.....	9
1.2. Сутність і значення компетентнісного підходу до вивчення граматичного матеріалу в початкових класах НУШ.....	22
1.3. Аналіз типових освітніх програм і навчально-методичної літератури в аспекті проблеми дослідження.....	26
Висновки до розділу 1	34
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ	36
2.1 Експериментальне дослідження стану проблеми в практиці початкової школи.....	36
2.2 Методи і прийоми формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення числівника на уроках української мови	40
2.3. Перевірка й аналіз результатів педагогічного експерименту	54
Висновки до розділу 2	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60
ДОДАТКИ	64

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

НУШ – Нова українська школа

ЗЗСО – Заклад загально середньої освіти

ЕК – експериментальний клас

КК – контрольний клас

ВСТУП

Актуальність дослідження. Мова для людини є глибоким надбанням. Мова – це як зовнішня, так і внутрішня думка, для вираження нашої психіки та є засобом передавання й отримання інформації. Мовлення усне і писемне є важливим атрибутом людського спілкування. Функції мови відображають комунікативну, пізнавальну, накопичувальну, імпресивну, естетичну, культураносну, номінативну, інформаційну діяльність людини.

Мовлення людини – це форма існування мови, найважливішою ознакою нації. Сутність мови полягає в тому, що вона потрібна людині кожного дня, взаємодіючи із суспільними явищами, як феномен людської цивілізації. Хоч у різних народів і країн мова різниться звучанням та написанням, вона єдина об'єднує цей світ [6, с.12].

Науковці все життя працюють над вивченнями і дослідженнями, щоб збагатити і удосконалити нашу мову. Щоб її культура була доступна і чітко сформована для кожного громадянина нашої країни. Розділяючи мову на частини, дає змогу зрозуміти значимість і актуальність кожної з них.

Знайомитися з числівником, як частиною мови діти молодшого шкільного віку починають з четвертого класу. Вони вивчають тільки особливості числівника, вчать розпізнавати числівники, крім того їм потрібно вміти розпізнавати числівники у тексті. Адже числівник – це частина мови, яка в контексті компетентнісного підходу забезпечує всебічний розвиток мовлення учнів. Під час вивчення цієї частини мови, здобувачі початкової освіти повинні орієнтуватися і знати як правильно будувати свою грамотність, вдосконалювати свою мовленнєву діяльність, оскільки в учнів трапляються труднощі під час побудови усних і писемних слів, що відносяться до самостійної частини мови – числівника. І тому стилістичне спрямування вправ для усного і писемного мовлення дітей молодшого шкільного віку має відповідати нормам для пізнання і опанування правил та чітку продуктивну стилістичну характеристику мовлення [8, с.2].

У сучасній українській мові числівник є однією з цікавих та складених груп слів, які описують кількість і числові значення. Показник, що характеризує ступінь уживання учнями числівника у мовленні є відображенням зв'язку між засвоєнням мови і розвитком їхньої пізнавальної діяльності, ступенем мовленнєвої компетентності, засвоєнням цієї частини мови, як доречної і багатогранної.

Усе це зобов'язує для покращення технологій і методик для забезпечення мовленнєвої спрямованості уроків української мови в контексті компетентнісного навчання. А також правильне, своєчасне та практичне вміння застосування методик вчителями початкових класів.

Методичні аспекти цієї проблеми потребують подальшого розроблення. У шкільній практиці домінує засвоєння поняття «числівник» і використання його в мовленні здебільшого з огляду на нього як характерні числові особливості, для конкретизації думки, а не для увиразнення висловлювань. Актуальність цієї проблеми, недостатній теоретико-практичний підхід у вивченні числівника учнями початкових класів, зумовили вибір теми дослідження: *«Компетентнісний підхід до вивчення числівника в початкових класах НУШ»*

Об'єкт дослідження – процес вивчення числівника в початковій школі на уроках української мови.

Предмет дослідження – методика навчання учнів початкових класів числівника на компетентнісних засадах.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально апробувати комплекс вправ для учнів початкових класів до вивчення числівника на компетентнісній основі.

Відповідно до об'єкта, предмета та мети дослідження необхідно було розв'язати наступні **завдання**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, педагогічній, методичній літературі та практиці навчання української мови в початкових класах НУШ.

2. Уточнити й конкретизувати поняття числівник як лексико-граматичної одиниці, визначити його місце і роль у змісті початкової мовної освіти та в практиці шкільного навчання.

3. Теоретично обґрунтувати парадигму ключових і предметних компетентностей у змісті початкової мовної освіти, зокрема на змістовій основі числівника.

4. Визначити показники рівнів сформованості в учнів вживання числівників в усному і писемному мовленні.

5. Розробити й апробувати комплекс вправ для учнів початкових класів до вивчення числівника на компетентнісних засадах у початковій школі.

Теоретико-методологічну основу становлять: в працях філософів і лінгвістів Ф. Бацевич, І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, Є. Єрмаченко, І. Зязюн, І. Ковалик, Л. Мацько, П. Огнев'юк, О. Стишов та ін. мову розглядають як засіб спілкування, психологами і психолінгвістами Д. Ельконін, І. Зимня, Г. Костюк, О. Леонт'єв, І. Синиця висловлена думка про мовленнєву діяльність; проблемами комунікативного спрямування щодо мовної освіти розглядалося лінгводидактами, такими як З. Бакум, О. Біляєв, М. Вашуленко, Л. Вознюк, О. Горошкіна, Н. Дика, К. Климова, С. Дубовик, О. Караман, С. Караман, В. Капінос, О.Копусь, М. Пентиліук, В. Шляхова, С. Яворська та ін.

Праці В. Хутмахера, Дж. Равена, О. Жука, В. Лугового, О. Локшиної, І. Родигіної, Л. Хоружої присвячені розгляду особливостей впровадження компетентнісного підходу в практиці навчання.

Для реалізації поставлених завдань нами застосовувались теоретичні та емпіричні **методи дослідження**: *теоретичні* (вивчення й аналіз бібліографічних джерел (законодавчих та нормативних документів, психолого-педагогічної, лінгвістичної та методичної літератури) з метою вивчення проблеми й визначення теоретико-методологічних основ дослідження, узагальнення і систематизація теоретичної інформації); *емпіричні методи* збору інформації (цілеспрямоване спостереження за

мовленням учнів початкових класів у процесі навчальної діяльності й у позаурочний час, інтерв'ювання, анкетування, бесіди, опитування, спостереження за уроками в початковій школі).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Чернігівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 м. Чернігова. У дослідженні брало участь 28 учнів експериментального і 28 учнів контрольного класів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати наукового дослідження доповідалися й обговорювалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародній інтернет-конференції: «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»* (Вінниця, 2021); *всеукраїнській з міжнародною участю: «Синергія формальної, неформальної та дуальної освіти майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти»* (Чернігів, 2021); *всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Початкова освіта: історія, проблеми перспективи»* (м. Ніжин, 2020).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано тези (у співавторстві) на тему: «Стилістичні вправи і завдання в процесі вивчення числівника у початковій школі».

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 43 найменування, додатків. Повний обсяг магістерської роботи – 69 сторінок загального тексту, з них 51 сторінки основного тексту. У роботі вміщено 2 таблиці та 2 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Числівник як лексико-граматичний розряд слів у сучасній українській літературній мові

Одним із важливих напрямів роботи з формування ключової комунікативної компетентності учнів початкових класів є мовленнєвий розвиток школярів у процесі вивчення різних частин мови. На нашу думку, особливе місце серед них займає числівник, що зумовлено передусім його специфічними лексико-граматичними ознаками, частотністю використання в усному й писемному мовленні учнів не лише на уроках української мови, а й на інших навчальних предметах – математиці, інформатиці, інтегрованому курсі «Я досліджую світ» та ін. Цілком очевидно, що реформування системи початкового курсу мовної освіти в умовах реалізації нового Державного стандарту і типових освітніх програм (2018 р.) вимагає перегляду методичної системи вивчення числівника на уроках української мови на засадах інтеграції компетентісного і функціонально-комунікативного підходів, реалізацію зазначених підходів у процесі лінгводидактичної професійної підготовки та педагогічної діяльності вчителів початкових класів Нової української школи (НУШ).

Аналіз мовознавчої літератури [19, 24, 32] засвідчив, що сучасні граматичні концепції частин мови беруть свій початок з античної (давньогрецької). Спочатку під поняттям «частини мови» вчені розуміли граматичне явище, яке тепер називають членами речення. І тільки згодом цей термін набув сучасного тлумачення, за яким частини мови розглядаються як лексико-граматичні класи слів, кожен із яких характеризується узагальненим лексичним значенням, морфологічними і синтаксичними особливостями.

У дослідженнях Н. Венжинович [7, с.22], М. Плющ [35, с.25] та ін. зазначається, що числівники належать до найдавнішого шару лексики. Науковці стверджують, що вже в індоєвропейській прамові існувала категорія імені, яка охоплювала слова на позначення предметів, їх ознак, кількості та числа предметів. Хоча числівника як повнозначної частини мови тоді ще не було виділено. На думку В. Горпинича, початок процесу формування числівника як самостійної частини мови сягає дописемного часу і завершується в староукраїнській мові [10, с. 132].

У сучасній українській літературній мові числівник відносно чітко виокремлюється як самостійна частина мови зі своїми лексико-граматичними ознаками. Аналіз лінгвістичних досліджень дає змогу нам стверджувати, що в наукових джерелах пропонуються різні визначення поняття «числівник»:

– «частина мови, що означає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів чи порядок предметів при лічбі» (С. Караман, О. Караман, М. Плющ) [19, с. 225];

– «повнозначна частина мови, що позначає абстрактне число, кількість частин від цілого або місце предмета в ряду однорідних при лічбі» (Н. Венжинович) [7, с. 186];

– «самостійна змінювана частина мови, до якої належать слова, що мають категоріальне значення означеної кількості і абстрактного числа, виражене категоріями роду, числа, відмінка і власними суфіксами» (В. Горпинич) [10, с. 121];

– «повнозначна частина мови, до складу якої входять слова, що означають кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідають на питання *скільки? котрий?*» (М. Пентилюк, О. Іващенко) [32, с. 124];

– «частина мови, що означає абстрактно-математичне число або певну кількість однорідних предметів чи порядок предметів при лічбі» (М. Плющ) [34, с. 187];

– «самостійна частина мови, що позначає кількість предметів чи абстрактне число і виражає своє значення у формах відмінка, обмежено – роду та числа» (З. Мацюк, Н. Станкевич) [23, с. 187];

– «повнозначна змінна частина мови, що позначає абстрактне число, кількість однорідних предметів, кількість частин від цілого або місце предмета в ряду однорідних при лічбі» (О. Пономарів) [33, с. 184];

– «повнозначна змінна частина мови, що позначає абстрактне число, кількість частин від цілого або місце предмета і ряду однорідних при лічбі, відповідаючи на питання скільки? котрий? котра? котре?» (А. Канищенко) [18, с. 178];

– «Числівник називає кількість предметів або порядок їх при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий?*» (П. Ющук) [43, с. 351].

Характеристику числівника, як і будь-якої іншої самостійної частини мови, лінгвісти здійснюють у семантичному, морфологічному і синтаксичному аспектах. Спираючись на дослідження В. Горпинича [10], М. Плющ [34], З. Мацюк, Н. Станкевич [23], С. Карамана, О. Копусь [19], О. Пономарева, П. Ющука [43] та ін., схарактеризуємо числівник як самостійну частину мови, з'ясуємо його функції та особливості вживання в мовленні.

За **семантичними ознаками** числівники поділяють на два розряди – **кількісні** й **порядкові**, кожен із яких має свої граматичні особливості.

До **кількісних** відносять числівники, які відповідають на питання *скільки?* та виражають кількісну характеристику предметів чи абстраговане число. Розрізняють чотири групи кількісних числівників: 1) власне кількісні; 2) збірні; 3) дробові; 4) неозначено-кількісні. Розглянемо їх детальніше.

Власне кількісні числівники називають точно визначену кількість предметів. До них належать 40 числових назв, оформлених як окремі слова, – *назви чисел від одного до десяти; назви чисел, кратні десяти, до ста; назви чисел, кратні ста, – до тисячі; мільйон, мільярд і нуль*. Комбінуючи їх, можна утворити всі інші кількісні поняття [33, с. 185]. Наприклад: *одна*

книга, двадцять п'ять олівців, сто сорок учнів, одна тисяча двісті студентів.

Збірні числівники позначають певну кількість предметів як неподільну сукупність, одне ціле. Вони утворюються у межах чисел перших двох десятків та від числівника «тридцять». Зокрема, до збірних числівників відносять такі слова: *двоє (двійко), троє (трійко), четверо (четвірко), п'ятеро (п'ятірко), шестеро, семеро, восьмеро, дев'ятеро, десятеро, одинадцятеро, дванадцятеро, тринадцятеро, чотирнадцятеро, п'ятнадцятеро, шістнадцятеро, сімнадцятеро, вісімнадцятеро, дев'ятнадцятеро, двадцятеро і тридцятеро*. До збірних числівників належать також слова *обоє, обидва, обидві*. Наприклад: *двоє дітей, трійко цуценят, п'ятеро дверей, дванадцятеро відер, обидві книжки*. Слід зазначити, що збірні числівники не можуть бути частиною складених кількісних числівників, а тому використання в мовленні числівників на зразок *сто тридцятеро* є ненормативним.

Дробові числівники вказують на частину від цілого. За своєю структурою вони є поєднанням кількісних числівників із порядковими, наприклад: *одна третя яблука, дві п'ятих території, три цілих і одна друга кілограма*. До цієї ж групи числівників належать слова *півтора, півтори, півтораста*. Наприклад: *півтора місяця, півтори доби*.

Неозначено-кількісні числівники позначають загальну, точно не визначену кількість предметів. До цих числівників відносять слова *кілька, декілька* (певна кількість до десяти), *кільканадцять* (кількість до двадцяти), *кількадесят* (кількість у межах ста), *кількасот* (кількість у межах тисячі), *багато, небагато*. Наприклад: *завдань, декілька віршів*.

Порядкові числівники відповідають на питання *котрий? котра? котре?* та означають порядок предметів при лічбі. Вони утворюються від кількісних числівників, наприклад: *шість* (кількісний) *класів* – *шостий* (порядковий) *клас*, *двадцять п'ять стільців* (кількісний) – *двадцять п'ятий стілець* тощо.

Принагідно зауважимо, що кількісні й порядкові числівники слід відрізняти від інших самостійних частин мови з кількісним значенням: *два* (числівник) *бали* – *двійка* (іменник), *одна четверта саду* (числівник) – *чверть* (іменник), *десять* (числівник) *яєць* – *десяток* (іменники); *два* (числівник) *дні*, *другий* (числівник) *день* – *дводенний* (числівник), *помножити на три* (числівник) – *потроїти* (дієслово), *втричі* (прислівник) *більше*.

За характером морфологічного складу числівники поділяють на три групи: 1) прості; 2) складні; 3) складені [43, с. 54].

До **простих** лінгвісти відносять однослівні кількісні й порядкові числівники з непохідною основою, що відповідає кореню. Наприклад: *три*, *дев'ять*, *сорок*, *сто*, *тисяча*, *п'ятеро*, *обоє*, *декілька*, *багато*, *перший*, *десятий*.

Складні числівники мають похідну основу. Вони утворилися шляхом зрощення двох або трьох слів в одне. До цієї групи належать такі числівники: 1) назви чисел другого десятка – від *одинадцяти* до *дев'ятнадцяти*; 2) назви десятків – від *двадцяти* до *дев'яносто*, крім числівника *сорок*; 3) назви сотень – від *двохсот* до *дев'ятисот*; 4) збірні числівники *обидва*, *обидві*, від *одинадцятро* до *дев'ятнадцятро*, *двадцятро* і *тридцятро*; 5) дробові числівники *півтора*, *півтори*, *півтораста*; 6) неозначено-кількісні числівники *кільканадцять*, *кількадесят*, *кількасот*, *стонадцять*; 7) порядкові числівники, утворені від складних кількісних, наприклад: *дванадцятий*, *тридцятий*, *сотий*, *тисячний*.

Групу **складених числівників** становлять комбіновані сполучення двох і більше простих та складних числівників, наприклад: *сорок два*, *тридцять чотири*, *дві тисячі п'ятдесят сім*, *тридцять перший*, *сто сорок другий*. До складених числівників лінгвісти відносять також дробові: *одна четверта*, *дві шостих*, *три цілих і одна друга*.

Морфологічні ознаки числівників різних розрядів неоднорідні, безпосередньо пов'язані з їх семантичними властивостями. Більшість

числівників, що позначають абстраговану чи конкретно виявлену кількість предметів, не виражають граматичного значення роду, а так само числа.

Числівником називається повнозначна змінна частина мови, що об'єднує слова зі значенням точно фіксованої кількості або порядку предметів за лічби чи абстрактно-математичної кількості, виражаючи це значення морфологічною категорією відмінка (категорії числа і роду функціонують обмежено). Відповідають на питання *скільки? котрий? котра? котре?*

Вчені вважають, що числівники характеризуються великою системою відмінкових парадигм. Кількісні числівники змінюються за відмінками, а порядкові – за відмінками, родами і числами [34, с. 55].

Мовознавці поділяють на декілька типів відмінювання. Перший тип відмінювання *один, одна, одне*, відмінюються як займенник **той**, наприклад Н. в. *одна*, Р. в. *однієї, одної*, Д. в. *одній*, Зн. в. *одну*, Ор. в. *однією*, М. в. *одній*.

Дзюбишина-Мельник вважає, що особливості наголошування числівників про словозміні супроводжуються зміною наголосу порівняно з вихідною формою. Так, у числівника від *одного* до *десяти* та в назвах десятків від *двадцяти* до *вісімдесяти* при відмінюванні наголос переходить на закінчення. У числівниках *одинадцять – дев'ятнадцять* наголос падає на колишній прийменник **на**, а при відмінюванні переміщення наголосу на закінчення властиве тільки паралельним формам, наприклад, *одина́дцяти*, але *одинадцятьо́м, чотирнадцятьма́*.

Морфологічні ознаки *кількісних числівників* змінюються за відмінками (окрім півтора, півтори, півтораства тощо). Окремим кількісним числівникам властиві рід і число (*два-дві, обидва-обидві, півтора-півтори*). Числівник *один* змінюється за родом і числом (*один, одне, одна, одні*). Форму ж. р. або ч. р. мають числівники типу: *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* тощо. Наприклад: *два дні, обидві учениці, один рік, одна книга*. Віднесеність до граматичного роду властива тільки окремим словам, що позначають кількість предметів (наприклад: *один, одна, одно; два - дві, обидва - обидві*; порівняйте також -

мільйон і тисяча). Більшість числівників, що позначають абстраговану чи конкретно виявлену кількість предметів, не виражають граматичного значення роду, а так само числа.

Збірні числівники позначають кількість предметів як неподільну єдність: *двоє, восьмеро, одинадцятєро*. Збірні числівники не мають роду і числа та зберігають свої форми тільки в називному і знахідному відмінках. Збірні числівники поєднуються з іменниками, що є назвами осіб чоловічої статі (троє студентів, п'ятеро коней); з іменниками середнього роду, що позначають малих істот (двоє телят, семеро курчат); з іменниками множинної форми, що позначають конкретні предмети, сполучаються збірні або власне кількісні числівники з іменником пари: *двоє штанів і дві пари штанів*. (А. Каніщенко) [18, с. 180]. Утворюються лише збірні числівники, які складають два типи із суфіксами: 1) *-ой-*; *двоє, троє*; 2) *-ер-*; *четверо, п'ятеро, шестєро, семеро, восьмеро і т. ін.* В усному мовленні збірні числівники надають словосполученням знижувальний відтінок, а тому не можна говорити троє товаришів, двоє професорів тощо, тобто в таких випадках вживають числівники *три, два* [34, с. 56].

Числівник *півтора, півтори, півтораста* належать до **дробових числівників**. Числівник *півтора, півтори* не змінюється, розрізняється лише чоловічий (середній) і жіночий рід: *у півтора кілограмах, з півтори гривнями*.

Морфологічні ознаки *порядкових числівників* подібно до числівників змінюються за родами, числами, відмінками. Напр.: *перший, перша, перше, перші; першого, першому* і т.д.

Числівники, не мають своєї первинної, диференційної, синтаксичної функції. Усі числівники в реченні пов'язані з іменниками або є назвою числа без іменника та узгоджуються з ним. Такі синтаксичні сполучення числівника з іменником у формах називного і знахідного відмінків функціонують як один член речення – підмет або додаток. Наприклад: числівник *один* узгоджується з іменниками в роді, числі й відмінку: *один зошит, одна книжка, одне село*. Числівник *одні* сполучається з іменниками,

що мають лише форму множини: *одні вила, ножиці, канікули*; числівник *два* має дві форми роду: *два* (чоловічий і середній), *дві* (жіночий): *два плуги, дві долини*; числівник, вжитий у сполученні з *більше на...або менше на...*, має форму знахідного відмінка, яка залежить від семантики іменника: у назвах істот збігається з формою родового чи називного відмінка, а у назвах неістот – називного відмінка: *більше на трьох читачів і більше на три читачі*, але тільки *більше на чотири зошити*.

Порядкові числівники узгоджуються з іменниками у роді, числі й відмінку: *п'ятий місяць, сорок третій день, триста шістдесят восьмий номер*.

Збірні числівники вживаються у межах від 2 до 20 і числівник 30 з: а) іменниками, що мають лише форму множини (*двоє дверей; п'ятеро ножиць*); б) іменниками IV відміни (*четверо поросят, двадцяттеро телят*); в) рідше з іменниками чоловічого роду (*двоє учнів і два учні*).

Слово **половина** не може вживатися з означенням *більша, менша* (половина не може бути більшою чи меншою). Тому слід казати *більше половини вчителів, більшість учителів, більша частина вчителів*, а не *більша половина вчителів* [31, с. 92].

В українській мові уживання кількісних і порядкових числівників на позначення часу мають певні особливості. Таким чином, години завжди вказуємо порядковим числівником, а хвилини кількісним числівником. Для називання часу до тридцяти хвилин вживають прийменник **на** або **по**, наприклад: «Десять хвилин на одинадцять». Після тридцяти хвилин вживають прийменники **за** або **до**, наприклад: «За чверть одинадцята». Якщо треба сказати не про точно означений час, а лиш приблизно назвати період між двома годинами, тоді слід ставити перед порядковим числівником прийменник **на**, наприклад «*Я прийду на шосту годину*». Щоб сказати, о котрій відбудеться якась подія, тобто точний час, використовуємо зворот **о** чи **об** разом з порядковим числівником. Дробові числівники часу передаються відповідним дробом із прийменником **на** до половини години:

чверть на третю – з прийменником на або до, коли буде половина години: *пів на сьому або пів до сьомої*.

У сучасній українській мові числівники характеризуються великою системою відмінювання за відмінками, родами і числами. Кількісні числівники змінюються за відмінками, а порядкові – за відмінками, родами і числами. Особливості відмінювання кількісних числівників в тому, що відмінюються вони за вісьма різними зразками, що ускладнює їх словозміну. Відмінювання складених числівників відрізняється від відмінювання простих і складних з огляду на їх будову. Відмінювання збірних числівників *двоє, троє, четверо* у непрямих відмінках мають форми відмінювання кількісних числівників *два, три, чотири*. Відмінювання числівників *п'ятеро – дев'ятнадцятеро, двадцяттеро, тридцяттеро* характеризуються тим, що вони мають форми відповідних кількісних числівників у їх першому варіанті на **-ох, -ом**. В орудному відмінку можливі варіанти закінчення на **-ма** та **-ома**. Відмінювання числівників *півтора, півтори, півтораста*, на відміну від решти числівників особливе тим, що вони не мають форм словозміни: в усіх відмінках її форма така, як у називному. Вони утворюють з іменниками кількісно-іменні словосполучення, у яких значення відмінка передає іменник. Із числівником *півтора* іменники чоловічого роду вживаються у формі родового відмінка однини (*півтора року, дня, аркуша* тощо) (Г. Голосовська) [8, с. 102- 108]; (М. Плющ, С. Бевзенко) [35, с. 251].

Система числівників є закритою і не поповнюється новими утвореннями. Числівники – це самостійні числові назви, що відтворюються в процесі мовлення.

Більшість мовознавців виділяють такі особливості правопису числівників: у складних кількісних числівниках (назви десятків і сотень) у кінці першої частини знак м'якшення ніколи не пишеться: *п'ятнадцять, шістсот, вісімдесят*; порядкові числівники на *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишуться одним словом і перша частина в них стоїть у Р. відм. (крім *сто*): *трьохсотий, стодвадцятип'ятитисячний*,

стомільйонний, а складені порядкові числівники пишуться окремо: *тисячо дев'яносто третій*; в словах першою частиною яких є числівник від 1 до 5, як правило, використовуються форма одно-, дво-, три-, чотири- (двоповерховий, трикутник), а форми двох-, трьох-, чотирьох-, вживаються перед голосними (двохелементний), складеній формі числівника (*двадцятиповерховий*) та порядкових числівниках (*трьохмільйонний*).

Від інших самостійних частин мови числівник відрізняється також **синтаксичними ознаками**. У реченні числівники вживаються в ролі різних членів. Кількісні числівники можуть виконувати функції як головних, так і другорядних членів речення. Наприклад:

– простого і складеного підмета: 1. Чотири – це двічі по два. 2. Двоє третього не чекають. 3. У коробці було дванадцять різкокольорових олівців. 4. Пройшло в мовчанні кілька хвилин;

– складеного присудка: П'ять на п'ять – двадцять п'ять;

– додатка: Дванадцять ділиться на шість без остачі;

– обставини: Брат народився тисяча дев'ятсот вісімдесятого року;

– означення: 1. На уроці математики ми писали цифру дев'ять.

~~~~~

2. У клас зайшов хлопчик років десяти-одинадцяти.

~~~~~

Порядкові числівники можуть виступати в реченні означенням або іменною частиною складеного присудка, рідше підметом. Наприклад:

– означення: 1. Ще треті півні не співали (Т. Шевченко).

~~~~~

2. Ще триває п'ятий урок;

~~~~~

– складений присудок: На змаганнях із легкоатлетики наш однокласник був першим;

– підмет: *П'ята* мовчазно папірус, і лотос, і камінь поклала (Леся Українка).

Числівник *один (одна, одно, одне)* узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку: *один крок, одна команда, одне озеро, одні друзі; одній подрузі, однією (одною) подругою* і т. д.

Числівники *два, три, чотири* підпорядковують іменники, які стоять при них у формі називного відмінка множини (часто з наголосом родового відмінка однини): *два столи, три карбованці, чотири мішки, дві сестри*.

Числівники *п'ять, шість, сім* і т. д. керують іменниками в родовому відмінку множини: *п'ять сторінок, шість аркушів, сім днів, тридцять сім партизанів, п'ятсот п'ятдесят вісім тисяч карбованців*.

Мішані числа, що включають в себе елемент з *половиною, з чвертю*:

- керують називним відмінком множини, якщо вони стоять при числівниках *два, три, чотири*: *два з чвертю метри, два з половиною кілограми, три з чвертю кілометри*;

- від *п'яти і більше* такі числівники керують родовим відмінком множини: *п'ять з половиною кілометрів, сорок з половиною процентів, п'ять з чвертю діб*;

- інші мішані дробі, в яких назва дробу приєднана до цілого числа сполучником *і*, керують тільки родовим відмінком однини: *п'ять і одна п'ята кілометра, дванадцять і три сьомих кілограма, вісім і сім дев'ятих гектара*.

Деякі іменники (типу *киянин, подолянин, селянин*), іменники четвертої відміни, іменник *друг*, а також іменник *чоловік* у значенні лічилного слова при числівниках *два, три, чотири* приймають форму родового відмінка однини: *два громадянина, три киянина; прибуло всього лиш три чоловіка; два імені, три поросяти*.

У непрямих відмінках числівники узгоджуються з іменниками як числівники: *двох хлопців, чотирьом робітникам, дев'яти (дев'ятьом) школам; двадцяти семи комбайнів; двадцятьма вісьмома комбайнами*.

При складених числівниках іменники вживаються у формі, яка підпорядковується останньому компонентів числівника: *вісімдесят три робітники, чотириста двадцять п'ять піонерів* [31, с. 94].

У сполученні зі збірними числівниками іменники вживаються в формі родового відмінка множини: *двоє дітей, п'ятеро хлопців, семеро поросят*.

При числівниках *обидва, обидві* іменник виступає у формі називного відмінка множини: *обидва таланти, обидві армії*.

Числівник *півтора* сполучається з іменниками чоловічого і середнього роду в формі родового відмінка однини, *півтори* з такою ж формою іменників жіночого роду: *півтора року, півтора відра; півтори години*.

В інших відмінках числівник узгоджується з іменником, оскільки його атрибутивність посилюється, і виражає синтаксичну функцію означення: *Після відповіді Богдан Петрович трьома – п'ятьма запитаннями перевірів Маркові знання*.

Для позначення дат використовуються порядкові числівники у сполученні з іменниками, причому числівники у словосполученнях відмінюються, а іменники – назви місяців – вживаються в Р.в. одн.:

- першого січня, по перше січня, до першого січня;
- друге лютого, другого лютого, до другого лютого.

Для позначення знаменних дат порядковий числівник пишеться з великої літери:

- Перше травня;
- з Восьмим березня.

Якщо ж порядковий числівник у складній назві пишеться цифрою, то назву місяця треба писати з великої літери: 1 Травня, 8 Березня.

Наша мовна традиція стоїть за порядкові числівники:

- «О п'ятій годині виїхали ми з монастиря» (М. Коцюбинський);
- «Завтра об одинадцятій на мене чекатиме інженер» (Ю. Смолич).

Цими фразами порядкові числівники *п'ятій, одинадцятій* виражається не проміжок часу між двома годинами – четвертою п'ятою, десятою й одинадцятою, як у російських висловах *в п'ятом часу, в одинадцатом*, а точно визначена година, що по-російському буде: *в п'ять часов, в одинадцать часов*. В якості доказу цього можемо використати ще одну фразу з творів М. Коцюбинського: «Рівно *о пів до сьомої* панна Анеля пройде через столову у кухню». Виходячи з цього, треба питати не «*Скільки годин?*», а – «*Котра година?*», казати не «*Одна година* ночі», а – «*Перша година* ночі» тощо.

Якщо потрібно висловитися не про точно означений час, а лиш окреслити приблизний період між двома годинами, відповідно до російських висловів *в п'ятом часу, в одинадцатом*, тоді ставлять перед порядковим числівником прийменник *на*: «Ой сплю годину, сплю і другу, й а вже повертає та *на третюю*» (С. Гулак-Артемівський). Отож російську фразу «Я приду *в п'ятом часу*» треба сказати по-українському: «Я прийду *на п'яту годину*», а не «Я прийду *о п'ятій годині*», – бо це означає вже точний, а не приблизний час [31, с. 96].

За допомогою дробових числівників часу позначаються відповідно дробом із використанням прийменника *на* до половини години: *чверть на третю*, – з прийменниками *на* або *до*, коли буде половина години: *пів на сьому*, або *пів до сьомої*, як це ми вже бачили в фразі з твору М. Коцюбинського, – чи з прийменниками *до* або *за*, коли перейшло вже за половину години: *за чверть сьома*, або *чверть до сьомої*, цебто: *чверть години* залишилось *до сьомої* або *за чверть години* буде *сьома*.

Не дробові числівники, а цілі, що означають кількість хвилин якоїсь години, треба ставити з тими ж прийменниками за попередніми правилами: *десять на другу, тридцять на другу* або *тридцять до другої, за двадцять друга* або *двадцять до другої*.

Коли мова йде не про означення часу доби, поділеного на 24 години, а про кількість часу, який відведений на певну роботу чи дію, тоді

використовують кількісні числівники: «Як ось із неба дощ полився, в *годину* весь пожар залив» (І. Котляревський); «От ми й узялися перевіряти рахунки з десятої ранку аж до сімнадцятої дня, витративши на це діло *сім годин*» (із живих уст).

1.2. Сутність і значення компетентнісного підходу до вивчення граматичного матеріалу в початкових класах НУШ

Методика навчання української мови в початковій школі, як і методики навчання інших предметів, містять певні базові поняття, які сприяють збереження цілісності і ефективності освітнього процесу. До основних категорій лінгводидактики відносять освітній процес, підходи до навчання, зміст, принципи, технології, методи, прийоми, форми і засоби освітнього процесу тощо. Більшість науковців (Вашуленко М., Голуб Н., Омельчук С., Пентиліук М., Савченко О. та ін.) стверджує, що поняття «*підхід до навчання*» займає не лише найвищу сходинку в ієрархії зазначених категорій, а й зумовлює зміст освітнього процесу, реалізується через систему принципів, технологій, методів і прийомів, організаційних форм і засобів навчання. Водночас, аналіз наукових досліджень засвідчив, що дослідниками пропонуються різні визначення цього поняття. У вітчизняній лінгводидактиці нерідко «підхід до навчання» розглядається як синонім до поняття «аспект навчання».

Автори сучасного словника-довідника з української лінгводидактики (за ред. М. Пентиліук) стверджують, що «аспект навчання мови» – це «погляд, з якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, у якій вони можуть поставати. Це підходи, спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми, засоби навчання» [32, с. 24]. С. Омельчук пропонує таке тлумачення поняття «підхід до навчання»: «...методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне

багатовимірне явище, структурними компонентами якого є принципи, технології, методи, прийоми, засоби та форми навчання і якому властиві концептуальність, процесуальність, системність, керованість та дієвість» [31, с. 36].

Автором висловлювання «Підхід – це конкретна стратегічна система, теоретико-методичні способи, шляхи і технології реалізації навчального процесу з метою вивчення рідної мови»; «підхід до навчання мови» – «це категорійне поняття лінгводидактики, що становить ієрархічне системне утворення, основними складниками якого є закономірності, принципи, правила, технології, форми, методи, прийоми і засоби навчання» є І. Кучеренко [22, с. 58]. Як стверджує Н. Голуб, підхід до навчання являє собою «загальну концептуальну позицію, яка визначає системну організацію й самоорганізацію освітнього процесу, характеризується домінують ознакою, роллю, статусом та особливостями взаємодії всіх компонентів його по відношенню до конкретних навчальних і виховних цілей» [9, с. 3].

Як бачимо, підходи до навчання української мови – це складне багатовимірне явище; це певні аспекти організації освітнього процесу; методичні орієнтири для педагога; вихідні наукові положення системної організації й самоорганізації освітнього процесу; стратегії навчання, що зумовлюють вибір методів і прийомів, організаційних форм, засобів навчання української мови тощо.

Для початкової школи варто в процесі викладання української мови, як рідної, поряд з комунікативно-діяльнісним, функціонально-стилістичним та особистісним підходами; ефективно буде поєднувати з традиційними нових технологій навчання української мови, а також і залучати інтерактивні прийоми. Учитель і учень повинні співпрацювати, а завдання учителя на уроці створювати умови для стимулювання школярів до особистісного сприйняття дійсності та яскравого виразного образного відтворення її. Для нових форм проведення уроків характерною є своєрідність модифікації традиційних типів, і найбільша варіантність представлена повторювально-

узагальнюючим уроком. Основою проведення такого уроку є використання неординарного підходу, незвичайного ракурсу, самостійного вибору, ігрової ситуації. Адже мислення дитини, з позиції В. О. Сухомлинського, «починається із здивування, звідси аксіоматичною є вимога створення емоційної комфортності» [6, с. 23]. Для учнів існує потреба в нестандартних підходах до навчання, вони активно приймають участь в нових формах проведення уроків. Для формування інтересу до мови елементами цікавої граматики, вправами, які стимулюють до спостереження над фактами мови, використовуються завдання творчого характеру тощо.

Процес вивчення української (рідної) мови повинен протікати з урахуванням фізичних та психологічних особливостей учнів молодшого шкільного віку, а також враховувати їхні розумові здібності. Важлива роль відводиться індивідуальному підходу до школярів.

Індивідуальний підхід в роботі щодо розвитку мовлення повинен забезпечувати наступні аспекти:

- засвоюватися визначені програмою знання усіма дітьми українською (рідною) мовою;
- закріплюється раніше досягнутий рівень мовних знань і вмінь; усуваються недоліки, пов'язані з особливостями розвитку дітей (невідвідування садка, темперамент і характер дитини);
- ведення підготовки дітей до виконання вимог, які ставляться перед учнями, тобто передбачено використання наступності між дошкільним закладом і початковою школою, між початковою школою і середньою її ланкою.

Щоб вивчати українську мову, діти молодшого шкільного віку повинні засвоювати її в процесі навчання інших предметів.

Всі учні можуть бути умовно поділені на кілька підгруп, метою такого поділу є організація цілеспрямованого навчання та забезпечення вибору відповідного підходу. Здебільшого можемо спостерігати чотири види індивідуальних мовних проявів школярів. До першої групи належать активні

здобувачі початкової освіти, для яких цікавим є процес навчання, вони характеризуються зосередженістю в своїй роботі, добре засвоюють програмні знання, з ентузіазмом складають цікаві розповіді, їх мова є виразною та голосною, вони неспішно та правильно будують речення, володіють багатим словарним запасом. До другої групи відносяться учні, які зовні високої активності не проявляють, формулюють правильні відповіді, але тільки в процесі письмового відтворення, розповіді їх тихі та повільні, без логічних акцентів. Школярі, які входять до третьої групи, на уроках вдаються до підказок, спішно дають відповіді на будь-які запитання, які можуть бути і не завжди правильними. Свою мову супроводжують жестами та мімікою, мають бідний словниковий запас, не можуть в повній мірі висловити власну думку. Четверта група дітей молодшого шкільного віку – це пасивні учні, які недостатньо проявляють уважність, але на поставлене запитання дати правильну відповідь не можуть, таким чином відмовчуються, мають значно низький рівень знань. Їх пасивність зумовлена фізичною слабкістю, сором'язливістю, а також можуть бути присутні деякі вади мовлення.

Умовність розділення на групи за рівнем наявних у дітей молодшого шкільного віку знань і вмінь носить суто теоретичний характер. Тому важливий момент полягає не просто в розподіленні учнів згідно з особливостями засвоєння ними матеріалу, а варто акцентувати увагу на плануванні й організації індивідуального підходу таким чином, щоб було забезпечено підґрунтя для успішної реалізації завдань розвиваючого навчання та досягнень максимальних результатів для кожного школяра.

Використання індивідуального підходу на уроках української мови в початковій школі передбачає використання диференційних завдань для кожної з цих груп. Учитель займається добором завдань та вправ, підготовкою наочності. Треба доречно визначати, коли викликати більш активних учнів, а коли активізувати пасивних [23, с. 94].

З деякими учнями, зокрема з нерішучими, тихими, а також із тими, які не встигають засвоювати матеріал, педагог працює і поза уроками. Тут слід

враховувати, що тільки тоді, коли наявне спонукання до висловлювання, справжній мовний мотив, може бути забезпечений перехід у власне мовлення дитини. Обмінюючись враженнями, діти молодшого шкільного віку самі шукають і знаходять виражальні засоби, вправляються у доборі відповідних вже вивчених слів, побудові речень. Виконання таких творчих завдань – справжня мовна практика. Розповідаючи, школярі початкової ланки відчують відповідальність за те, що говорять, уважніше ставляться до своїх слів.

Найвищим проявом педагогічної творчості є продукт інновації та власні доробки учителя.

На уроці головна роль належить учителю, який визначає, чи всі учні-актори зайняті в спектаклі, і чи кожний матиме те відчуття радості, якого всі разом і зокрема домагаються [8, с.4].

Отже, завдяки впровадженню інноваційних підходів в процесі викладання української мови в початковій школі, учитель має змогу сприяти заохочення учнів до самостійного вивчення мови, формування уміння до навчання, застосування власних зусиль задля досягнення результату.

1.3. Аналіз типових освітніх програм і навчально-методичної літератури в аспекті проблеми дослідження

З метою визначення стану досліджуваної проблеми в початковому курсі мовної освіти в умовах НУШ було проаналізовано чинні нормативні документи, типові освітні програми, підручники з української мови для учнів та методичну літературу для вчителів початкових класів.

У Державному стандарті початкової освіти (2018) зазначається, що «метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування

цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [14, с. 124]. Однією з ключових компетентностей здобувачів початкової освіти визнано «вільне володіння державною мовою, що передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях» [14, с. 125].

На підставі нового Державного стандарту було затверджено дві типові освітні програми для учнів 1-4 класів ЗЗСО, розроблені під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна.

Відповідно до програми, розробленої під керівництвом О. Савченко, метою «початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [38, с. 2].

У програмі, розробленій під керівництвом Р.Шияна, основною метою вивчення української мови в початковій школі є «розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в особистому і суспільному житті, у міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; плекання здатності спілкуватися рідною мовою (якщо вона не українська); формування шанобливого ставлення до культурної спадщини; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду» [39, с. 65].

З огляду на зазначену мету автори освітніх програм виокремлюють 5 основних змістових ліній: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа» і «Досліджуємо мовні явища» (у програмі

О. Савченко) / «Досліджуємо мовлення» (у програмі Р.Шияна). У програмі, розробленій під керівництвом Р.Шияна, до них додається ще шоста змістова лінія «Театралізуємо».

У процесі ґрунтовного аналізу програм у розрізі проблеми нашого дослідження було з'ясовано, що вивчення числівника на уроках української мови в початковій школі відбувається за лінійно-концентричним принципом з 2-го по 4-й клас. У попередніх навчальних програмах (2012, 2016), у яких ознайомлення з числівником як самостійною частиною мови передбачалося лише в 4 класі, у нових програмах ознайомлення з числівником як самостійною частиною мови передбачалося лише в 4 класі. Учні лише протягом чотирьох уроків одержували загальне уявлення про цю частину мови, ознайомлювалися з терміном «числівник», особливостями вимови і правопису, закономірностями використання в мовленні найуживаніших числівників. Цілком очевидно, що проведення такої епізодичної роботи не могло сприяти свідомому засвоєнню школярами функціонального призначення цієї самостійної частини, формуванню в них умінь доцільно добирати й правильно вживати граматичні форми числівника з огляду на мету і сферу використання висловлювання.

В умовах НУШ ознайомлення здобувачів початкової освіти з числівником (без введення терміна) пропонується здійснювати ще в 1-му класі в процесі роботи над предметними і сюжетними малюнками. З допомогою вчителя першокласники вчаться встановлювати і порівнювати кількість зображених на сторінках Букваря живих та неживих предметів, упізнавати й розрізняти слова-назви чисел серед інших слів, ставити до них питання *скільки?* [40, с.10; с. 72–73].

У 2-му класі передбачається елементарне спостереження-дослідження числівника як частини мови. Учні / учениці мають досягти таких очікуваних результатів навчання:

– розрізняти слова, які називають числа, серед слів-назв предметів, ознак, дій і службових слів;

- ставити до них питання *скільки?*;
- утворювати словосполучення числівників із іменниками;
- добирати самостійно 4-6 слів, які відповідають на питання *скільки?*;
- розподіляти слова на групи за значенням та питаннями (за частинами мови) [40, с. 15; с.72-73].

Учні 3-го класу вперше ознайомлюються з терміном «числівник», правильною вимовою і правописом найуживаніших числівників. У третьокласників формуються такі вміння:

- розпізнавати серед слів числівники, які відповідають на питання *скільки?*;
- правильно вимовляти, наголошувати і записувати числівники, які використовуються для запису дати в зошиті;
- правильно читати числові вирази [40, с. 9; с. 13-14].

У 4-му класі пропонується поглиблення й узагальнення знань учнів про числівник як частину мови, відбувається вдосконалення набутих мовленнєвих умінь і навичок. Учні / учениці досліджують роль числівників у мовленні, ознайомлюються з нормативністю їх уживання в окремих граматичних формах. На кінець навчального року школярі мають досягти таких очікуваних результатів:

- розпізнавати в мовленні числівники, які відповідають на питання *скільки? котрий?*;
- ставити питання до кількісних і порядкових числівників (без уживання термінів) числівників;
- правильно вимовляти і писати форми родового відмінка числівників 50, 60, 70, 80, 90, 100;
- уживати правильні форми числівників на позначення часу протягом доби [40, с. 13-14].

Сьогодні маємо декілька створених підручників з української мови для 4 класу. Проаналізуємо деякі.

Так, підручник М. С. Вашуленка [5] відразу націлює дітей на особливості функціонування числівника в сучасній українській мові. Укладачі закликають учнів задуматись над тим, для чого вживаються числівники у мові, яку роль виконують. Така мотивація стимулюватиме активізацію пізнавальної діяльності дітей, спрямовану на опанування знаннями про слова, що означають число та порядок предметів при лічбі. У підручнику методично правильно й виважено дібрано зміст та обсяг вправ і завдань, послідовність їх за принципом поступового ускладнення. Більшість вправ творчого спрямування. Відрадно, що у текстах, запропонованих для читання дітьми молодшого шкільного віку, числівники подаються не тільки у називному відмінку. Так, у вправі 223 укладачі дібрали цікавий для школярів цього віку текст про китів, де числівники вживаються у називному, родовому та знахідному відмінках. Такий прийом дозволяє значно розширити знання учнів про функціонування числівників. Автори подбали й про ознайомлення дітей молодшого шкільного віку з розрядами числівників. Так, у *вправі 224* передбачено завдання утворити порядкові числівники від кількісних. Виконуючи вправи і завдання до теми «Числівник», учні, які навчаються за цим підручником, звертають увагу, що вони використовують цю частину мови і на уроках математики. Так, *вправа 225* містить завдання записати словами математичні вирази типу $50+45=95$. Як бачимо, укладачі вибрали найбільш ефективні на уроках математики конструкції числівників з прийменниками *від, до*. Такі завдання, без сумніву, формують компетентнісний підхід щодо вивчення як письмового так і усного мовлення. Цьому сприятиме і матеріал, у якому автори підручника звертають увагу школярів на особливості уживання числівників від *п'ятдесят* до *вісімдесят* у непрямих відмінках.

Натомість, матеріал до теми «Числівник» дібрано різноманітний, що забезпечить учням початкових класів різностороннє ознайомлення з цим лексико-граматичним класом слів української мови, а це повністю сприятиме

реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови у четвертому класі.

Підручник Варзацької Л. О., Зроль Г. Є., Шильцової Л. М. [2], містить також доволі різноманітну добірку вправ і завдань щодо ознайомлення з числівником як частиною мови. Укладачі звертаються переважно до фольклорних джерел, вміщують колядки, прислів'я з числівниками у різних відмінках, що дає можливість учням спостерігати за особливостями вживання слів на означення чисел. Великий текст про футбол та футболістів, де числівники виступають як у прямому, так і в непрямому відмінках, написаний доступно для здобувачів початкової освіти цього віку, а тому, без сумніву, не тільки сприятиме засвоєнню знань про числівник, загальному розвитку мовлення, а й викличе неабиякий інтерес особливо у хлопчиків. Майже всі вправи та завдання дібрано з урахуванням принципів науковості, доступності і відповідають рівню засвоєності учнів четвертого класу, що свідчить про те, що автори успішно справились з завданням реалізувати компетентнісний підхід в ознайомленні з числівником учнів.

Проаналізуємо якісний рівень мовного матеріалу в підручнику М. Д. Захарійчук, Т. М. Мовчун [17], в якому подається правильне і найбільш лаконічне визначення числівника як частини мови. У цій навчальній книзі учні мають змогу знайти переважно творчі завдання, що свідчить про даний підручник як такий, що відповідає останнім вимогам, які існують щодо сучасної школи. Добре те, що автори звертають увагу на найбільш частотні орфоепічні помилки, які спостерігаються у мовленні сучасних дорослих мовців, а тому мають місце і в мовленні дітей молодшого шкільного віку. Так, підручник навчає на наголошуванні числівників *одинадцять* – *двадцять*. А на с. 112 у вправі 258 учням запропоновано прочитати і відгадати загадки, перша з яких: *«Дві дощечки, дві сестрички несуть мене згори»*. Відомо, що найбільше помилок у мовленні як дорослих, так, тим більше, учнів молодших класів трапляється у вживанні та наголошуванні іменників з числівниками *два, три, чотири*. Тому вибір саме цієї загадки

для опрацювання з молодшими школярами є особливо доцільною. Загалом вправи та завдання справляють враження, що укладачі добре знаються на помилках в усному і писемному мовленні учнів, а тому добирають вправи і завдання влучно та методично правильно, що робить дидактичне наповнення з теми «Числівник» даного підручника в основному таким, що повністю здатне реалізувати компетентнісний підхід щодо вивчення цього блоку слів української мови з учнями початкової школи.

У підручнику Криган С. Г. [21] вправи та завдання є недостатньо розписані і невеликі за обсягом. Матеріал, присвячений ознайомленню з числівником, уміщено тільки на сторінках 134-137. З них дві сторінки займають малюнки з завданнями складати до них тексти. Вправ є всього сім, з них друга, третя і четверта – на переписування та підкреслювання числівників.

Таким чином, аналіз підручників з української мови для початкової школи засвідчив, що ознайомлення з числівником у четвертому класі спрямоване на уживання числівників як в усному, так і писемному мовленні здобувачів початкової освіти, а тому передбачає доволі різнопланові вправи і завдання, які вимагатимуть від учителя-практика міцних знань про цей лексико-граматичний клас слів та уміння граматично правильно будувати числівникові вирази не тільки на уроках української мови чи літературного читання, а й на всіх інших уроках, а в першу чергу на уроках математики.

Проаналізуємо підручник К. І Пономарьової [33] ми бачимо, що на с. 98 висвітлена тема «Досліджую числівник». Для учнів підібрані найпростіші вправи, щоб дослідити і самим зробити висновки, що ж означає числівник. Спочатку школярі читають вірш, де їм потрібно знайти числа і вони розуміють, що це слова, які відповідають на питання *скільки?* і перевіряють себе за правилом. Далі вправи, що теж допомагають здобувачам початкової освіти дослідити і перевірити себе за правилом, що ж таке числівник. Далі йдуть вправи на утворення числівника, а потім поєднання числівника з іменником.

За підручником М. Вашуленко та С. Дубовик [4] також за програмою Савченко на с. 86 тема називається « Слова – назви чисел (числівники). Вправи і правило для визначення, що таке числівник теж йдуть першочергово. Але в цьому підручнику вже висвітлюється правило, що таке порядкові числівники і що вони відповідають на питання *котрий?*. Далі вправи на утворення сполучення слів з числівниками. В цьому підручнику є правило наголосу як правильно вимовляти *одина́дцять* і *чотирна́дцять*. Потім є вправи на правильне вживання числівників в мовленні.

За підручником Г. Сапун та О. Придаток за програмою Р. Шияна у 2 і 3 класі немає окремої теми числівника. А у підручнику Г. Сапун [36], числівник вивчається окремою темою і починається на с. 119. Спочатку представлена лічилка для дітей, а потім для проведення дослідження, виділити слова, що позначають числа, зробити висновки і звірити себе за правилом. Далі йдуть завдання на підкреслення числівника, складання розповіді про себе уживаючи числівники, також вправа на сканування QR-коду щоб прослухати українську колядку і записати числівники, які почули в колядці. Потім скласти календар і числа записати словами. Далі вправа, де потрібно поставити числівники в потрібній формі. За цим підручником учні вчать відповідати на питання *скільки?*, *котрий?*.

Проаналізувавши навчальну літературу за обома програмами, бачимо відмінності і різний підхід до вивчення теми про числівник. Тобто, за програмою О. Савченко діти молодшого шкільного віку починають знайомитися з числівником і досліджують його в 2 класі.

На основі компетентнісно-зорієнтованого змісту початковий курс української мови і державні вимоги до навчальних досягнень учнів визначаються за новою редакцією Державного стандарту початкової освіти [14] та будуть конкретизовані в базовій навчальній програмі для 1–4 класів. Державні вимоги до навчальних досягнень учнів орієнтовані на застосуванні загально-навчальних, мовних, мовленнєвих і соціокультурних знань, умінь і навичок у мовленнєвій практиці, що має на меті вирішення комунікативних

завдань, адаптаційний процес школярів молодших класів до соціального середовища.

Реалізувати зазначений зміст є можливим за умови оновлення навчально-методичного забезпечення навчального процесу, тобто створюючи нові підручники, посібники, дидактичний матеріал, мультимедійні засоби тощо.

Здійснювати оновлення навчально-методичного забезпечення необхідно з урахуванням функцій, які забезпечують виконання навчальних завдань. Застосування компетентнісного підходу у навчанні вимагає, щоб за допомогою сучасних навчальних засобів реалізовувалися не тільки *інформаційна*, а й *мотиваційна* і *розвивальна* функції.

Таким чином, проводячи аналіз навчально-методичної літератури, програм і підручників для початкової школи можемо констатувати, що проблеми нашого дослідження мають високий рівень актуальності.

Висновки до розділу 1

Аналіз проблеми розвитку мовленнєвих умінь дітей молодшого шкільного віку у процесі вивчення числівника з використанням компетентнісного підходу в теорії та практиці навчання дає підстави для таких висновків:

1. Застосування компетентнісного підходу до вивчення числівника в початковій школі сприятиме ефективному розвитку мовленнєвих умінь учнів. За такого підходу молодші школярі навчаються орієнтуватися в завданнях та обставинах мовлення, визначати його адресата і сферу використання; свідомо добирати та комунікативно виправдано, стилістично доречно вживати числівник у власному мовленні.

2. Розвиток мовленнєвих умінь учнів під час вивчення числівника на засадах компетентнісного підходу має ґрунтуватися на елементарних знаннях

учнів про семантичні й граматичні особливості частини мови, яка вивчається у розкритті її функціональної ролі й закономірностей використання у повсякденному мовленні.

3. Аналіз навчально-методичної літератури, чинних програм і підручників з української мови дає змогу нам стверджувати, що проблема мовленнєвого розвитку молодших школярів у процесі вивчення числівника на засадах компетентнісного підходу в українській лінгводидактиці є недостатньо розробленою.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ЧИСЛІВНИКА НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

2.1 Експериментальне дослідження стану проблеми в практиці початкової школи

Основна мета нашого дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні та експериментальному апробуванні комплексу вправ для учнів початкових класів до вивчення числівника на компетентнісній основі.

Відповідно до вищезазначеної мети було визначено такі завдання:

1) обґрунтувати принципи (загально-дидактичні й лінгво-дидактичні) експериментально-дослідного навчання;

2) уточнити зміст роботи в процесі вивчення числівника на засадах компетентнісного підходу;

3) дібрати ефективні методи і прийоми розвитку мовленнєвих умінь учнів четвертого класу в процесі вивчення числівника;

4) здійснити експериментальну перевірку запропонованої системи роботи.

У процесі експериментально-дослідного навчання компетентнісний підхід поєднувався з семантичним і системно-описовими підходами. Стилiстичний аспект роботи полягав в пропедевтичному ознайомленні молодших школярів із основними аспектами щодо вживання числівників. Реалізація семантичного й системно-описового аспектів роботи передбачала засвоєння учнями ознак числівника як частини мови, з'ясуванні його структурно-стилiстичних особливостей. Функціональний аспект роботи полягав в усвідомленні учнів функціонального призначення числівників (з якою метою, чому, за яких обставин, у яких ситуаціях мовлення вони використовуються).

Педагогічний експеримент проводився з метою перевірки ефективності дібраних методів і прийомів у процесі вивчення числівника в початкових класах на функціонально-стилістичній основі. Дослідження проводилося протягом 2020-2021 навчального року на базі Чернігівської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 м. Чернігова. У дослідженні брало участь 28 учнів експериментального і 28 учнів контрольного класів.

Педагогічний експеримент проводився в три етапи.

На *першому (констатувальному) етапі* ми проводили контрольний зріз знань, умінь і навичок учнів 3 класу з теми «Числівник» (див. Додаток А).

Для визначення рівнів засвоєння мовних знань і сформованості мовленнєвих умінь в учнів експериментального і контрольного класів ми брали до уваги такі критерії:

- 1) уміння знаходити числівники в тексті та відрізняти їх від інших частин мови;
- 2) уміння користуватися числівниками, добирати найбільш доцільні для висловлення думки;
- 3) уміння співвідносити вживання числівників зі сферою мовлення;
- 4) уміння редагувати та виправляти недоліки в тексті;
- 5) уміння переконструювати висловлювання, уживаючи числівники;
- 6) уміння використовувати порядкові числівники у власному мовленні.

З урахуванням означених критеріїв було визначено чотири рівні знань, умінь і навичок молодших школярів з теми «Числівник», що оцінювалися за 12-бальною шкалою. Відповідно результат у 10-12 балів відповідав *високому рівню*, 7-9 балів – *достатньому*, 4-6 балів – *середньому*, 1-3 бали – *початковому*.

Високий рівень – учень / учениця знаходить усі числівники, запропоновані в тексті вправи, обґрунтовує свою думку; добирає числівники для висловлення думки; співвідносить використання числівників зі сферою мовлення; редагуючи текст, звертає увагу на доцільність уживання

числівників у певному контексті, усуває помилки; під час переконструювання тексту демонструє вміння відмінювати числівники; комунікативно виправдано вживає різного роду числівники у власному мовленні.

Достатній рівень – учень / учениця знаходить більшість числівників, використаних у тексті вправи, частково обґрунтовує свою думку; здебільшого добирає необхідні числівники для висловлення думки; частково співвідносить уживання числівників зі іменниками; редагуючи текст, звертає увагу на доцільність використання числівників у певному контексті, під час виправлення та обґрунтування помилок допускає 1-2 недоліки; переконструюючи текст, в основному добирає доречні числівники; комунікативно виправдано приводить відмінювання числівники у власному мовленні, допускає незначні помилки або недоліки.

Середній рівень – учень / учениця знаходить лише частину запропонованих числівників в тексті та не обґрунтовує свою думку; виконує завдання лише на половину; погано орієнтується в особливостях уживання числівників у поєднанні з іменниками; редагуючи текст, частково звертає увагу на доречність вживання числівників у певному контексті, під час виправлення та обґрунтування помилок допускає 3-4 недоліки; допускає значну кількість помилок і недоліків при відмінюванні числівників.

Початковий рівень – учень / учениця знаходить менше ніж половину числівників, ужитих в тексті вправи, не обґрунтовує свою думку; допускає значну кількість помилок; не вміє співвідносити вживання числівників з іменниками; редагуючи текст, не звертає увагу на доцільність вживання числівників у певному контексті; під час переконструювання тексту відмінює лише половину числівників; добирає і вживає стилістично невиразні числівники у власному мовленні.

Узагальнені результати аналізу робіт молодших школярів відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати аналізу рівнів засвоєння мовних знань і сформованості мовленнєвих умінь в учнів 4 класів

Зміст умінь	Рівні сформованості умінь в учнів 4 класів			
	Високий	Достатній	Середній	Початковий
	Кількість учнів, %			
1. Уміння знаходити в тексті числівники, відрізняти їх від інших частин мови	32,8	12,1	31,0	24,1
2. Уміння співвідносити вживання числівників із іменниками	12,1	31,0	41,4	15,5
3. Уміння відмінювати числівники	6,9	56,9	31,0	5,2
4. Уміння редагувати та виправляти недоліки в тексті	32,8	20,7	6,9	39,6
5. Уміння переконструювати висловлювання, добираючи доцільні числівники	24,1	46,6	13,8	15,5
6. Уміння доцільно добирати й правильно вживати числівники	8,5	12,1	32,8	46,6
Середній показник	19,5	29,9	26,2	24,4

Наведені дані свідчать, що: високий рівень мають 19,5% учнів, достатній – 29,9%, середній – 26,2%, початковий – 24,4% школярів. Середній показник якості засвоєння мовних знань і сформованості мовленнєвих умінь

в учнів (високий і середній рівні разом) становить 49,4%, показник успішності – 75,6% школярів.

Узагальнені результати аналізу робіт учнів подаємо у вигляді діаграми (див. *рис. 2.1*).

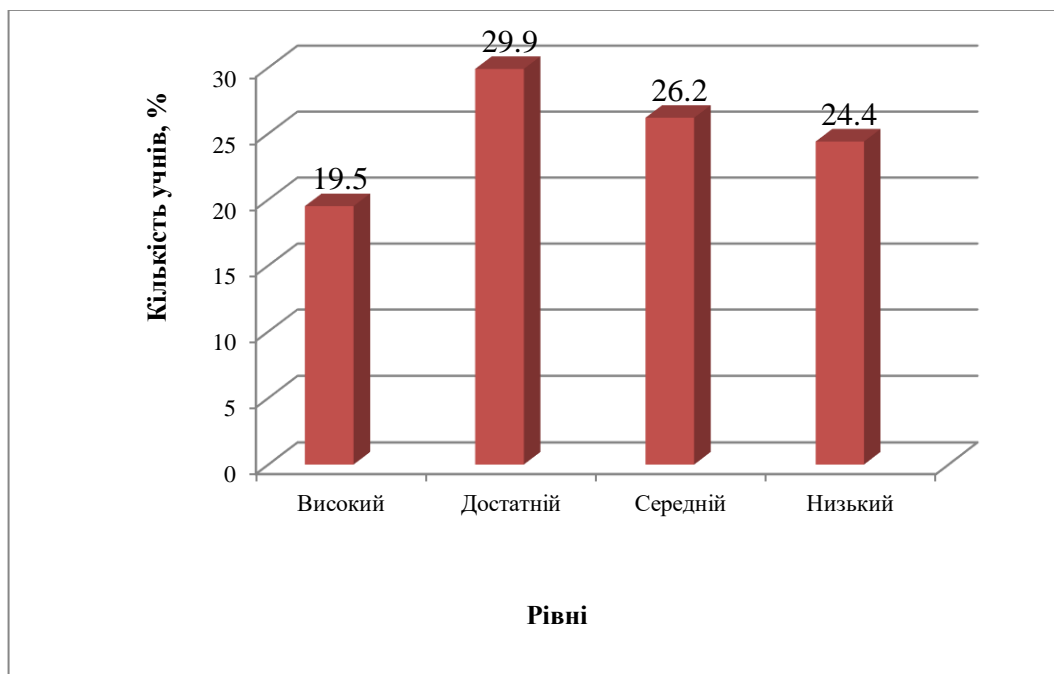

Рис. 2.1. Діаграма результатів перевірки знань, умінь і навичок учнів 4 класу з теми «Числівник»

Отже, в результаті проведення перевірки знань учнів 4 класу з теми «Числівник» маємо в частини учнів високий та середній рівні засвоєння знань, вмінь та навичок, незначна кількість учнів мають початковий рівень засвоєння знань, вмінь та навичок. Ці результати свідчать про достатній рівень підготовки учнів на уроках української мови з теми «Числівник».

2.2 Методи і прийоми формування комунікативної компетентності учнів у процесі вивчення числівника на уроках української мови

Компетентність учня є подальшим показником для його майбутнього. Період навчання для здобувачів початкової освіти характеризується

формуванням тих чи інших складових компетентностей, щоб учень не лише готувався до майбутнього, а й перебуваючи в умовах сьогодення, освоював ці компетентності з освітньої точки зору.

Компетентність є складовою освіти, інтегрованим результатом навчання. Виділяють такі види або напрямки компетентностей, які можна розділити на три групи:

1. *Соціальні компетентності* пов'язані з оточенням, життям суспільства, соціальною діяльністю особистості (здатність до співпраці, вміння вирішувати проблеми в різних життєвих ситуаціях, навички взаєморозуміння, соціальні та суспільні цінності та вміння, комунікаційні навички, мобільність в різних соціальних умовах).

2. *Мотиваційні компетентності* пов'язані з внутрішньою мотивацією, інтересами, індивідуальним вибором особистості (здатність до навчання, винахідливість, навички адаптуватися і бути мобільним, вміння досягати успіхів у житті, інтереси і внутрішня мотивація особистості, практичні здібності, вміння робити власний вибір).

3. *Функціональні компетентності* пов'язані з умінням оперувати науковими знаннями і фактичним матеріалом (технічна і наукова компетентність, вміння оперувати знаннями в житті і навчанні, використовувати джерела інформації для власного розвитку)

Формування учнів ключових компетентностей у навчальному процесі називається *компетентнісним підходом*.

Комплекс цих життєвих умінь є центральним в системі компетентнісного підходу, а так само кінцевим результатом навчання.

Комунікативна компетентність – це здатність швидко і грамотно вирішувати проблеми і висловлювати думки, як у писемному так і в усному мовленні.

Питання формування компетентностей висвітлено в Державних стандартах базової та повної загальної середньої освіти, нових програмах. У

цьому Державному стандарті поняття вживаються у такому значенні [14, с.48]:

- *Ключова компетентність* являє собою спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, які створюють умови та можливості для ефективних дій у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів;

- *Ключова компетенція* – певний рівень знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати у сфері діяльності людини.

Відповідно до всього цього пропонується адекватне змістове та організаційне наповнення системи формування компетентностей учнів за рахунок реалізації певних методів і технологій навчання. Найрезультативнішими визначають метод *проектів, дебати, позакласні заходи, уроки-конференції, створення портфоліо учня та технологію розвитку критичного мислення* через читання та письмо, *використання інноваційних, рефлексивно-предметних, ігрових технологій*. Зазначені методи та технології ставлять учня в позицію творця, а не виконавця чужої волі. Психологія компетентнісного підходу до навчання спрямована на те, як допомогти школяру пізнати себе (самопізнання), як оцінювати себе (самооцінка), як навчити самоаналізу (рефлексія), скласти життєву програму, проект (само проектування), і, звичайно, як планувати, організовувати діяльність задля досягнення мети життя, як здійснювати відповідальний життєвий вибір.

Формування компетентностей учнів обумовлено реалізацією не тільки оновленого змісту освіти, а й адекватних методів і технологій навчання. Список цих методів і технологій є досить широким, їх можливості – різноплановими, тому доцільно окреслити основні стратегічні напрямки, визначивши при цьому, що рецепта на всі випадки життя, звичайно не існує.

У визначенні парадигми компетентностей, передбачених нормативним документами в межах початкової школи як підготовчого етапу до навчання учнів в основній школі, важливим є усвідомлення принципів формування

мовленнєвих умінь і навичок, методів, прийомів і засобів навчання, реалізація яких має забезпечити ефективні технології набуття предметних компетентностей учнями саме на матеріалі числівника [19, с.54].

Компетентність – це «...готовність до існування практичної діяльності, що потребує наявності понятійної системи та, як наслідок, розуміння, відповідного типу мислення, яке дозволяє оперативно розв'язувати питання, що виникають» [16, с.45]. Так, С. Шишов та В. Кальней пропонують визначення, яке застосовують до поняття «здібність», а саме: «компетенція – це загальна здібність, заснована на знаннях, досвіді, цінностях, схильностях, набутих під час навчання» [20, с.178]. Компетенція є не лише індивідуально-психологічною особливістю. Вона характеризує певне коло об'єктів (предметів), відносно яких цю компетенцію задають, наприклад, компетенція мандрівника до таких атрибутів, наприклад, як географічні об'єкти, карти, транспортні засоби тощо.

Отже, компетентність – це комплекс особистісних якостей учня (ціннісно-сміслових орієнтацій, знань, умінь та навичок, здібностей), зумовлених досвідом діяльності в певній соціальній та особистісній сферах [12, с.379].

Освітній процес початкової школи, що протікає в умовах компетентнісного підходу, визначається створенням ситуацій підтримки в навчальній діяльності, з яких формуються компетентності школярів. Ситуації повинні бути важливі для учнів, в них повинні бути присутніми елементи невизначеності, вибір можливостей дій. Наступним кроком має бути формування параметрів середовища початкової школи і загальних ситуацій діяльності, в яких особистість може пройти етапи становлення і розвитку.

Учні під час ознайомлення з числівником як частиною мови в четвертому класі дістають загальне уявлення про числівник, формується мета його вживання у мовленні, реалізуються практичні навички щодо засвоєння відмінювання та правопису деяких числівників.

В шкільному підручнику передбачено ознайомити учнів з кількісними і порядковими числівниками (без уживання термінів, орієнтуючись тільки на запитання).

Завданням учителя є домогтися за невеликий проміжок часу (4 уроки) наступних результатів:

- досягнення практичного усвідомлення школярами числівника як самостійної частини мови;
- засвоїти навички розпізнавання числівників серед інших відомих учням частин мови;
- домогтися вільного користування учнями числівника в своєму мовленні, правильної вимови, змінюючи і записуючи найчастіше уживані з них;
- практично познайомити учнів із деякими збірними числівниками (без уживання терміна).

Вирішення цих завдань певною мірою полегшується тим, що учні часто користуються числівниками у своєму мовленні, особливо на уроках математики, а отже, знають значну кількість простих, складних і складених числівників.

Формування граматичного поняття «числівник» починається з виявлення в цій частині мови таких її ознак, як *лексичне значення* (називає точно визначену кількість предметів) і *питання*, на яке відповідає. З цією метою учитель пропонує порівняти два речення і сказати, чим вони відрізняються: *Півники горох молотили* і *Два півники горох молотили*. Учням неважко помітити, що ці речення відрізняються словом два. Учитель вдається до евристичної бесіди:

- Чи можете ви сказати, скільки півників виконували дію в першому реченні? А в другому?
- Отже, з якою метою вжите слово два?(Щоб показати, скільки було дійових осіб.)
- Назвіть відомі вам частини мови в першому реченні, а в другому?

(Виникає ускладнення: що робити із словом два? До якої частини мови його віднести?)

- На яке питання відповідає слово два? (Скільки?)
- Що називає? (Кількість предметів.)
- Отже, що ви дізналися про слово два? (Що воно називає кількість предметів і відповідає на питання скільки?)
- Давайте подивимось, чи є ще в нашій мові слова з такими ж ознаками, Для цього прочитайте віршик І. Неходи:

Це – матр'юшка. Зимна їй.

Десять вдяганок на ній;

П'ять спідниць, і п'ять хусток,

І смушевий кожушок...

— Хто правильно зумів порахувати, скільки вдяганок було на матр'юшці? (Одинадцять.)

— Слова два, п'ять, десять, одинадцять належать до тієї частини мови, яка зветься числівником, – повідомляє вчитель і пропонує учням самостійно зробити висновок про те, які ж слова слід називати числівниками.

Під час вивчення числівника важливо показати учням, що у своєму мовленні вони можуть користуватися і синонімічними (збірними) числівниками. З цією метою дітям пропонується для спостереження два речення: *Три хлопчики з нашого класу поїхали на екскурсію і Троє хлопчиків з нашого класу поїхали на екскурсію.* Учні мають переконатися, що слова *три* і *троє* належать до числівників, бо мають одне й те ж значення і відповідають на одне й те ж питання. Класний керівник може звернути увагу на те, що числівник *три* вимагає вживання при собі форми називного відмінка іменника, а *троє* – родового.

У ході подальшої роботи над засвоєнням граматичного поняття «числівник» в учнів мають розширитися знання про цю частину мови. Слід сказати, що числівники можуть відповідати і на питання *котрий?* або *який по*

порядку? Для цього слід запропонувати учням визначити числівники в тексті, який містить, крім інших, порядкові числівники. Наприклад:

*Вийшли з лісу ведмежата.
Заходились жито жати:
Запряглося в жатку троє.
До в'язання стало двоє,
Шосте між дубками косить,
Сьоме воду всім підносить.
(В. Ладигець)*

Визначаючи вжиті в цьому вірші числівники, учні зустрінуться з проблемою: куди віднести слова *шосте* і *сьоме*, які, хоч і мають певне кількісне значення, однак не відповідають на питання *скільки?* До них варто поставити питання *яке?* Учитель повинен запропонувати й інше питання *котре?*, яке й буде слугувати у визначенні порядкових числівників.

Щоб попередити можливість формального розрізнення числівників з іншими частинами мови (число – значить, числівник), слід провести роботу по розпізнаванню числівників і однокореневих з ними іменників. З цією метою можна запропонувати учням визначити однокореневі слова у поданих реченнях, сказати, до яких частин мови вони належать: «*Мама подарувала Оксанці трійко курчаток*» і «*Виправити б трійку в школі*».

Закріплення знань про числівник передбачає виконання ряду вправ: виписування з тексту числівників; утворення словосполучень, до складу яких входять числівники; утворення від кількісних числівників порядкових; читання математичних виразів, записаних цифрами, тощо.

Рівень засвоєння дітей молодшого шкільного віку елементарних відомостей про числівник як частину мови, розвиток в них мовленнєвих умінь залежить від фахової підготовки й методичної майстерності педагога. Учитель повинен не лише знати, а й уміти підбирати такі методи і прийоми роботи, використання яких би забезпечувало опанування учнями початкової ланки мовного матеріалу, та формувало в них відповідні уміння і навички.

У науковій літературі існує значна кількість тлумачень терміна «*методи навчання*». У нашому дослідженні під цим поняттям розуміємо «упорядковані способи організованої взаємопов'язаної діяльності учителя й учнів, спрямовані на досягнення цілей освіти» [10, с. 213].

Широкий спектр, багатоваріантність методів зумовлюють необхідність їх класифікації, що й нині залишається проблемою. Універсальної серед багатьох класифікацій не визначено, оскільки науковцями враховуються різні критерії та ознаки. У лінгводидактиці існують такі класифікації методів навчання:

1) *за джерелами знань*: а) слово, бесіда; аналіз мови; вправи; використання наочних посібників; робота з навчальною книгою; екскурсія (Дмитровський Є.М., Текучов О.В., Федоренко Л.П., Чавдаров С.Р.); б) словесні; наочні; практичні (Алексюк А.М., Голант Є.Я., Огородников І.Т. та ін.);

2) *за характером пізнавальної діяльності учнів*: пояснювально-ілюстративний; репродуктивний; дослідницький; частково-пошуковий; проблемний (Лернер І. Я., Скаткін М. М.);

3) *за цілісністю підходу до процесу навчання й методів навчання*: організації й самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності учнів; стимулювання й мотивації учіння; контролю й самоконтролю ефективності навчання (Бабанський Ю. К.);

4) *за логікою передачі та сприйняття навчальної інформації*: індуктивно-дедуктивний; аналітико-синтетичний; аналогії; гіпотези; порівняння (Алексюк А. М.);

5) *за основними дидактичними цілями навчання рідної мови*: пізнавальний; тренувальний; контрольний (Данилов М. А., Скаткін М. М.);

б) *за способом взаємодії вчителя та учнів на уроці*: усний виклад учителем матеріалу (розповідь, пояснення); бесіда вчителя з учнями; спостереження учнів над мовою; робота з підручником; метод вправ (Біляєв О. М.).

Особливої уваги заслуговує класифікація методів навчання української мови О.Н. Хорошковської. Учена взяла за основу дослідження дидактів М. М. Скаткіна та І. Я. Лернера, методиста М. Б. Успенського та обґрунтувала свою систему методів, що відповідають специфічним особливостям навчального процесу на уроках української мови. Усі методи навчання дослідниця поділила на методи здобуття знань, тобто *пізнавальні*, й методи формування умінь і навичок – *тренувальні*, або *практичні*. Так, до методів здобуття знань О. Н. Хорошковська віднесла *пояснювально-ілюстративний; частково-проблемний, або метод евристичної бесіди; проблемний чи пошуковий, а також дослідницький методи*. Для формування мовних і мовленнєвих умінь та навичок методист рекомендує застосовувати *імітаційний, репродуктивний, оперативний та продуктивно-творчий, або комунікативний, методи*. Кожен із них виявляється в практичних вправах [34, с.105].

Саме цю класифікацію методів вважаємо найбільш прийнятною для нашого дослідження. Однак зауважимо, що в останні роки у практиці шкіл паралельно з традиційними використовуються і так звані *інтерактивні методи*. Окремі з них виявилися ефективними й для розвитку мовленнєвих умінь учнів в процесі вивчення числівника на функціонально-стилістичній основі.

Отже, метод навчання – складна, «багатокомпонентна, багатоаспектна й багатовимірна дидактична категорія» з особливою внутрішньою структурою» [38, с. 183]. Кожен метод реалізується через сукупність прийомів навчання.

Прийом – це «елемент методу, засіб його реалізації, окремий пізнавальний акт» [34, с. 220]. У його основі «конкретна дія вчителя й (або) учня, що наближає їх до досягнення поставленої мети» [16, с. 213]. Характерною рисою прийому «порівняно з методом є, по-перше, здатність використовуватися в різних методах, по-друге, частковість, тому прийом часто називають деталлю методу» [34, с. 220]. Як свідчать дослідження

лінгводидактів, правильне поєднання прийомів унеможливилює механічне чи догматичне засвоєння навчального матеріалу, забезпечує ефективність пізнавальної діяльності учнів, можливість застосовувати знання на практиці.

Дослідники розрізняють *дидактико-методичні* прийоми, які широко використовуються майже в усіх методах під час вивчення теоретичних відомостей про мову, її будову (*аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, узагальнення, абстрагування, класифікація, диференціація, конкретизація, систематизація, індукція, дедукція*), та *специфічні*, зумовлені змістом теми (*порівняння, поширення, перестановка мовних одиниць, їх заміна співвідносними; моделювання структури словосполучення або речення, їх конструювання; різні види розбору; лінгвістичний і стилістичний експерименти; взаємоперевірка робіт учнями* тощо).

Ідея вивчення мови в школі як цілісного явища вперше одержала розвиток у працях К. Д. Ушинського. Принцип взаємопов'язаного вивчення лексики, фонетики, етимології, синтаксису, орфографії був упроваджений в його «Рідному слові». Сьогодні ж особливої уваги набули обґрунтування, відображення в програмах та реалізація в навчально-методичних комплексах ідеї міжрівневих мовних зв'язків [12, с.87].

У сучасній лінгвістичній науці визначено п'ять основних рівнів мови: фонетико-фонематичний (фонологічний), лексико-семантичний, словотворчий, морфемно-морфологічний і синтаксичний. Діалектична єдність існуючих сторін (рівнів) мови виражається в її комунікативній функції, де кожен із названих мовних компонентів органічно взаємопов'язаний з іншими.

Структуру початкового курсу української мови, яка існує нині в чотирирічній початковій школі, побудовано за принципом змістового узагальнення. Цей принцип, визначений В.Давидовим, полягає в тому, «що засвоєння знань загального й абстрактного характеру передують знайомству з більш частковими і конкретними знаннями – останні мають бути виведені з перших як із своєї єдиної основи».

Оскільки засвоєння числівників учнями відбувається нелегко, а годин для їх вивчення відводиться недостатньо, роботу на уроці слід спланувати таким чином, щоб учні мали змогу потренуватися у використанні числівників, виконуючи значну кількість вправ. Тому уроки, які пропонуються, містять різноманітні вправи (тренувальні, творчі, інтерактивні, різнорівневі), спрямовані на практичне застосування числівників в усному та писемному мовленні.

Для зацікавлення учнів пропонується використання на уроках мультимедійних презентацій на тему «Визнач час за годинником», «Квітковий годинник», «Чи знаєш ти...»

Учні в 4 класі отримують перше уявлення про специфічні особливості цієї частини мови, вчать розпізнавати числівники в тексті, практично засвоюють правопис найчастіше вживаних числівників.

Вивчаючи числівник, учні мають засвоїти, що:

- числівник є частиною мови;
- числівники означають кількість предметів або їх порядок при лічбі; числівники відповідають на питання *скільки? який? котрий?*;
- числівники бувають кількісні і порядкові (кількісні означають кількість предметів і відповідають на питання *скільки?* (п'ять), а порядкові означають порядок предметів при лічбі і відповідають на питання *який? котрий?* (п'ятий));
- числівники змінюються за відмінками, а порядкові ще й за числами і родами.

Слова *два, п'ять, десять, одинадцять* належать до цієї частини мови, яка зветься числівником, – повідомляє учитель і пропонує учням самостійно зробити висновок про те, які ж слова слід називати числівниками.

Для усвідомлення учнями істотних ознак числівника як частини мови слід організувати спостереження за сюжетними малюнком, на якому зображено різну кількість певних предметів:

- Розгляньте малюнок. Кого зображено? Скільки ластівок сидить на дроті? Скільки каченят у качки? Скільки зацвіло кульбаб? Яку річ дівчинка випрала і повісила сушити першою? Що висить на мотузці п'ятим? Котре по порядку чорне каченя?

- Назвіть слова, які означають кількість предметів. На які питання вони відповідають? Які серед уживаних нами слів означають порядок предметів при лічбі? Які питання ставимо до них?

Учні під керівництвом учителя роблять висновок, що слова, які відповідають на питання *скільки?*, *який?*, *котрий?*, означають кількість предметів або їх порядок під час лічби. Учитель ознайомлює четвертокласників з терміном числівник, підкреслюючи, що це також частина мови.

Вправи на закріплення знань з теми «Числівник».

Закріплення знань про числівник передбачає виконання ряду вправ: виписування з тексту числівників; утворення словосполучень, до складу яких входять числівники; утворення від кількісних числівників порядкових; читання математичних виразів, записаних цифрами, тощо. Розглянемо деякі з них:

Вправи на вивчення теми «Числівник».

Із загадок скоромовок виписати числівники.

- а) У світ одна
Всім потрібна вона (Батьківщина)
- б) У Марини два коти - Повна хата муркоти.
- в) Десять жвавих горобців Приземлились на посів.
- г) Один ллє, другий п'є, третій росте. (Дощ, земля, трава)

Перший я приніс весні.

Розбудив усе від сну.

Заспіваю під вікном,

Люди звать мене ... (шпаком).

- д) Брат промовив до сестрички:

1. Он стрибає три синички,
2. А як зловиш ти одну -
3. Скільки лишиться їх, ну!

(Скільки діти?)

Посміхнулася Людмила:

4. Тільки та, що я зловила
- i. Замініть подані слова числівниками і запишіть їх: півроку
чверть години

полудень

дюжина

- ii. на дошці записані математичні вирази:

$$50+45=95 \quad 80+20=100$$

$$60-18=42 \quad 70-10=60$$

Завдання: записати дані математичні вирази, використовуючи прийменники від, до.

- iii. Від поданих кількісних числівників порядкові за зразком:

Дев'ять - дев'ятий

Один - ,три - ,сорок - ,сто -, вісім -

чотирнадцять - двадцять - тридцять один -

Поєднайте числівники з іменниками. Запишіть утворені словосполучення.

П'ять, окунь, один, книга, двадцять, курча, два, олівець, три, вікно, одинадцять, футболіст.

Важливу увагу слід приділити формуванню вмінь правильно вживати числівники в усному і писемному мовленні. На організацію мовленнєвої діяльності учнів з використанням числівників орієнтують учителя і вправи з підручника, наприклад:

Які числівники вжито у вірші? Випиши їх, до кожного постав питання.

Прочитай речення. Знайди на малюнку годинник, який показує зазначений час. (*«Тринадцята година двадцять хвилин, або двадцять хвилин на чотирнадцяту»*).

Поєднай числівники з іменниками. Утворені словосполучення запишіть.

Дай письмові відповіді на запитання: *О котрій годині ти прокидаєшся?. Скільки хвилин витрачаєш на ранкову гімнастику?, Скільки місяців триває весна?. Коли виходиш з дому до школи?* та ін.

Запиши повні відповіді на запитання: *Зі скількох днів складається тиждень?. Який третій день тижня?. Скільки місяців триває осінь?. Яким по порядку місяцем є листопад?* та ін.

Від поданих числівників, що відповідають на питання *скільки?*, утвори числівники, що відповідають на питання *який?, котрий?*

Ефективними є завдання, які передбачають правильну вимову і написання числівників: робота з таблицями «Правильно вимовляй і пиши»; складання прикладів на додавання та віднімання; аналіз текстів, насичених числівниками; складання текстів з використанням числівників.

Значна кількість сучасних педагогів-дослідників схиляються до того, що без організації особливої освітнього середовища, що підтримує ідеї компетентнісного підходу, вся робота по формуванню системи ключових компетентностей молодшого школяра може виявитися неефективною. Освітньому середовищі властиво підтримувати ті починання, які впроваджуються в ній. Якщо ми говоримо про компетентностний підхід, то освітнє середовище генерує необхідні педагогічні, психологічні, організаційні умови для ефективної його реалізації в змісті початкової освіти. Компетентнісний підхід трансформує освітнє середовище і формує її як особливий психолого-педагогічний, соціальний і фізичний простір, якому можливо ефективно формувати систему ключових компетентностей молодшого школяра.

2.3. Перевірка й аналіз результатів педагогічного експерименту

На *другому формульованому етапі педагогічного експерименту* – навчальний процес здійснювався у двох варіантах: у контрольному класі робота відбувалася за чинною програмою та підручниками, в експериментальному класі – застосовувалися дібрані нами методи і прийоми, вправи та завдання, спрямовані на засвоєння елементарних відомостей про функціонально-стилістичну роль та особливості вживання числівників у текстах різних типів, стилів і жанрів.

Експериментально-дослідне навчання проводилося в чотири послідовні, взаємопов'язані етапи, що відображали природу становлення й розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів.

На *третьому (контрольному) етапі* педагогічного експерименту, здійснювалася повторна перевірка рівня знань, умінь і навичок учнів з теми «Числівник». Учням було запропоновано виконати письмові контрольні зрізові завдання. Результати цієї перевірки подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати аналізу рівнів засвоєння мовних знань і сформованості мовленнєвих умінь в учнів КК і ЕК

Зміст умінь	Рівні сформованості умінь в учнів 4 класів							
	Високий		Достатній		Середній		Початковий	
	Кількість учнів, %							
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
1. Уміння знаходити в тексті числівники, відрізнити їх від інших частин мови	43,5	36,0	21,7	16,0	26,1	28,0	8,7	20,0
2. Уміння співвідносити вживання числівників із іменниками	26,1	16,0	43,5	36,0	21,7	36,0	8,7	12,0

3. Уміння відмінювати числівники	60,9	20,0	17,4	48,0	17,4	28,0	4,3	4,0
4. Уміння редагувати та виправляти недоліки в тексті	39,1	36,0	26,1	24,0	13,1	12,0	21,7	28,0
5. Уміння переконструювати висловлювання, добираючи доцільні числівники	30,4	28,0	52,2	48,0	8,7	12,0	8,7	12,0
6. Уміння доцільно добирати й правильно вживати числівники	17,4	12,0	34,8	16,0	21,7	28,0	26,1	44,0
Середній показник	36,2	24,7	32,6	31,3	18,1	24,0	13,1	20,0

Наведені в таблиці 2.2 дані свідчать про позитивні результати експериментально-дослідного навчання. *Середній показник якості знань, умінь і навичок* школярів з теми «Числівник» (високий і достатній рівні разом) становить 68,8% в ЕК, що на 12,8% більше, ніж у КК (56,0%). *Середній показник успішності* (високий, достатній і середній рівні разом) у ЕК (86,9%) виявився вищим на 6,9% порівняно з КК (80,0%). На *початковому рівні* залишилося 13,1% школярів ЕК, що в 1,5 рази менше, ніж у КК (20,0%). Результати контрольного етапу педагогічного експерименту для зручності порівняння подаємо у вигляді діаграми (див. *рис. 2.2*).

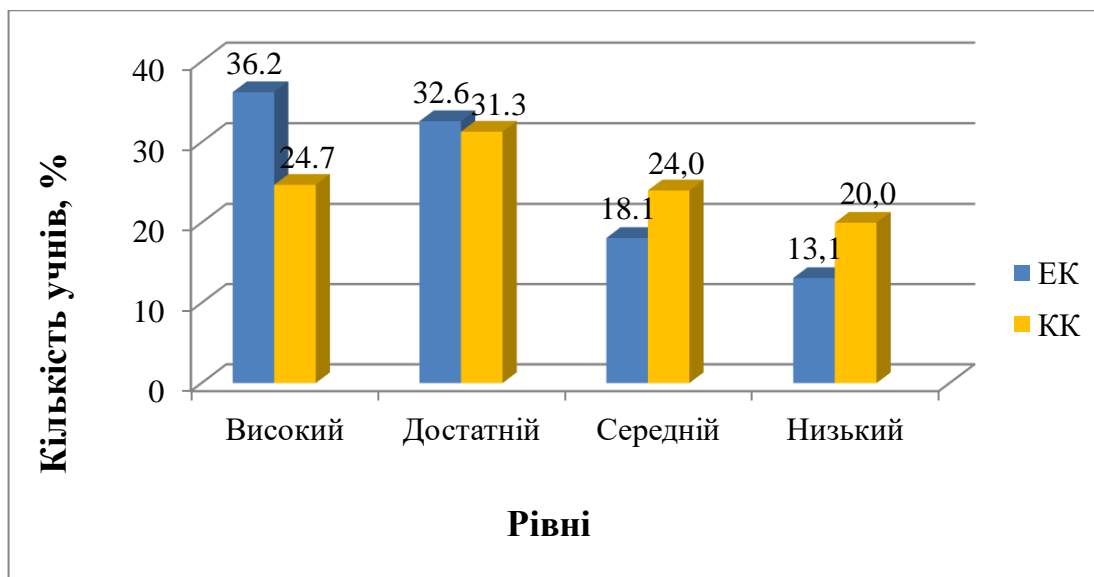

Рис. 2.2. Порівняльна діаграма результатів контрольного етапу педагогічного експерименту

Таким чином, результати експериментального навчання в цілому підтверджують ефективність дібраних методів і прийомів роботи з розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку у процесі вивчення числівника з використанням компетентнісного підходу.

Висновки до розділу 2

У процесі експериментального дослідження було запропоновано систематичний підхід під час вивчення числівника на компетентнісній основі, яка включала в себе принципи, етапи, методи і прийоми експериментально-дослідного навчання.

До найважливіших загально-дидактичних принципів навчання ми віднесли такі: 1) науковості, систематичності й доступності; 2) свідомості й активності у засвоєнні знань; 3) наступності й перспективності; 4) наочності; 5) мотивації навчального процесу. Серед методичних принципів були виділені такі: 1) взаємопов'язаного навчання мови і розвитку мовлення; 2) комунікативної спрямованості навчального процесу; 3) функціональності;

4) стилістичної диференціації мовлення; 5) випереджувального формування усного мовлення; 6) розвитку мовного чуття й дару слова учнів; 7) текстоцентризму.

Добір методів і прийомів експериментально-дослідного навчання залежав від визначених у роботі принципів, загальної мети та етапу навчання. Найдоцільнішими виявилися такі методи роботи: *пізнавальні* (пояснювально-ілюстративний та частково пошуковий, або евристичний), *практичні* (репродуктивний; оперативний; комунікативний), *інтерактивні* методи, що реалізовувалися через різноманітні методичні прийоми роботи над текстом – спостереження й аналіз, лінгвістичний експеримент, редагування, конструювання, переконструювання й продукування висловлювань.

Результати контрольного етапу педагогічного експерименту, описані в підрозділі 2.3, підтвердили доцільність застосування дібраних методів і прийомів роботи з розвитку мовленнєвих умінь учнів четвертого класу під час вивчення числівника що базується на компетентнісному підході.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення числівника в початкових класах на засадах компетентнісного підходу – актуальна проблема сучасної лінгводидактики. Застосування цього підходу в навчально-виховному процесі є доцільним і необхідним, оскільки забезпечує практичну спрямованість навчання граматики, свідоме оволодіння мовою як засобом спілкування, пізнання і впливу.

2. У процесі аналізу наукової літератури з'ясовано, що лінгвістичну основу роботи з розвитку мовленнєвих умінь учнів у процесі вивчення числівника на засадах компетентнісного підходу становлять дані таких розділів мовознавчої науки, як морфологія та лексикологія української мови, функціональна стилістика, зокрема елементарні відомості про числівник як частину мови, його семантичні й граматичні особливості, функціонально-стилістичну роль та закономірності вживання в мовленні.

3. Ефективність роботи з розвитку мовленнєвих умінь у дітей молодшого шкільного віку залежить від дотримання психолінгвістичних передумов процесу (урахування вікових особливостей розвитку мовлення; активізації пізнавальної діяльності учнів, забезпечення мотивації мовлення; застосування ігрових прийомів навчання; розвитку дару слова і чуття мови тощо). Комунікативна спрямованість вивчення граматичного матеріалу може бути досягнена шляхом використання спеціального дидактичного матеріалу, насамперед, текстів, які є основою для розкриття значення, функцій та закономірностей уживання виучуваної частини мови в мовленні. Для успішного мовленнєвого розвитку учнів початкових класів важливим є також забезпечення поетапності в роботі: елементарні знання – мовні вміння й навички.

4. Результати аналізу навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми та практики навчання української мови в початковій школі дали змогу стверджувати, що робота з розвитку мовленнєвих умінь в учнів

четвертого класу під час вивчення числівника на компетентнісній основі не проводиться на належному рівні.

5. В основу експериментально-дослідного навчання було покладено загальнодидактичні й лінгводидактичні принципи. Найважливішими з них є такі: взаємопов'язане навчання мови й розвиток мовлення; комунікативна спрямованість навчального процесу; функціональність; стилістична диференціація мовлення; випереджувальне формування усного мовлення; розвиток мовного чуття й дару слова учнів; мотивація навчального процесу та інше.

6. Система методів розвитку мовленнєвих умінь в учнів четвертого класу в процесі вивчення числівника на основі компетентнісного підходу включала в себе: *пізнавальні* (пояснювально-ілюстративний, частково пошуковий, або евристичний), *практичні* (репродуктивний; оперативний; комунікативний) та *інтерактивні методи*. Вони реалізовувалися в навчальному процесі через різноманітні методичні прийоми роботи над текстом: спостереження й аналіз, лінгвістичний експеримент, редагування, конструювання, переконструювання й продукування.

7. Результати аналізу педагогічного експерименту засвідчили ефективність дібраних нами методів і прийомів роботи. Якісний показник знань, умінь і навичок з теми «Числівник» в учнів ЕК підвищився на 19,3%, що майже в 3 рази більше, ніж у КК (на 6,5%). Показник успішності в учнів ЕК зріс на 11,3%, що на 6,9% більше порівняно з КК (лише на 4,4%).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варзацька Л. О., Зроль Г. Є., Шильцова Л. М. Українська мова : підруч. для 4 класу закл. загал. серед. освіти. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2015. 208 с.
2. Варзацька Л. О. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Київ : РНМК, 2012. 127 с.
3. Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 4 класу закл. загал. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. Київ : Освіта, 2021. 168 с.
4. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закл. загал. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. Київ : Освіта, 2019. 144 с.
5. Вашуленко М. С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1-4 класах. Київ : Знання, 2010. 112 с.
6. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г., Мельничайко О. І. Українська мова : підруч. для 4 класу закл. загал. серед. освіти. Київ : Академія, 2015. 191 с.
7. Венжинович Н. Ф. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. 3-тє вид., випр. і доп. Київ : Знання, 2008. 304 с.
8. Голосовська Г. Г. Українська мова для всіх: навч. посіб., 2-ге вид., випр., допов. Київ : Академія, 2015. С. 99-117.
9. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10.
10. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ : Академія, 2004. 355 с.
11. Григор'єв О. М., Долман С. Є., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова: підруч. Київ : Академія, 2005. 478 с.
12. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Тоцька Н. І., Плющ М. Я., Уздиган І. М. Сучасна українська літературна мова. Львів : Вища школа, 2007.

С.378 – 393.

13. Державний стандарт початкової загальної освіти 2011. URL: <http://mon.gov.ua/content/Osvita/derj-standart-pochatk-new.pdf>.
14. Державний стандарт початкової освіти. *Нова українська школа:порадник для вчителя* / за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. С. 124–161.
15. Дзюбишина-Мельник Н. Я., Лаврінець О. Я., Симонова К.С., Ціпцюра Л. Ф.Читай і знай!: Довідник-практикум з граматики та стилістики сучасної української мови. Київ : 2007. С. 31-37.
16. Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : 2005. 352 с.
17. Захарійчук М. Д., Мовчун Т. М. Українська мова. 4 клас. Київ : Грамота, 2015. 192 с.
18. Канищенко А. П Українська мова з методикою навчання в початкових класах: інтегрований курс : підруч. Київ : 2008. С. 178-191.
19. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. Київ : Літера ЛТД, 2011. 559 с.
20. Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи. Методичні рекомендації. Київ : Початкова школа. 2002.
21. Криган С. Г. Українська мова. підруч. для 4 класу закл. загал. серед. освіти . Київ : Літера ЛТД, 2015. 175 с.
22. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: дис.. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Херсон, 2015. 560 с.
23. Мацюк З. О, Станкевич Н. І Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. Київ : Каравела, 2005. 352 с.
24. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: підруч. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

25. Методика навчання української мови в початковій школі : навч. посіб. для студ. фак.-ту підготовки. вчителів поч. класів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
26. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах : підр. для студ. філол. фак.-ту. / за ред . М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2009. 400 с.
27. Методи навчання української мови у системі компетентнісної освіти : круглий стіл. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 13-14.
28. Мойсієнко А. К., Арібжанова І. М., Коломийцева В. В. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підруч. Київ : Знання, 2010. 374 с.
29. Олійник О. Б. Граматика української мови: навч. Посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Літера ЛТД, 2008. С. 91- 114.
30. Олійник О. В, Шинкарук В. Д., Гребницький Г. М. Граматика української мови. навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. С.91 – 115.
31. Омельчук С. А. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика : монографія. Київ : Генеза, 2014. 368 с.
32. Пентилюк М. І., Іващенко О. В. Українська мова : підруч.-комплект. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Ленвіт, 2013. 415 с.
33. Пономарьова К. І Українська мова та читання : підруч. для 2 класу ЗЗСО : у 2-х ч. Ч. 1. Київ : Оріон, 2019. 144 с.
34. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2-х ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підруч. Київ : Вища школа, 2005. 286 с.
35. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н.Я. Сучасна українська літературна мова: підр. для студ. ВНЗ. 6-те вид. стер. Київ : Вища школа, 2006. 430с.
36. Сапун Г. М. Українська мова та читання : підруч. для 4 класу закл. загал. серед. освіти : у 2-х ч. Ч. 1. Тернопіль : 2021. 128 с.

37. Словник-довідник з української лінгводидактики. 2-ге вид., доповн. та переробл. / за заг. ред. проф. М. Пентилюк. Харків : Основа, 2016. 172 с.
38. Типова освітня програма для 3-4 класів НУШ, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Savchenko.pdf>
39. Типова освітня програма для 3-4 класів НУШ, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна. 3-4 клас.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2020/11/20/Shiyana.pdf>
40. Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ, розроблені під керівництвом О. Я. Савченко і Р. Б. Шияна.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf>
41. Топіха В. А. Числівник в українській мові: матеріал на допомогу вчителя. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях*. 2011. № 5. С. 54–64.
42. Українська мова : енциклопедія / за ред. М. П. Бажана. Київ. 2000. С.727- 728.
43. Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Завдання для контрольного зрізу
знань, умінь і навичок учнів 4 класу з теми «Числівник»
(констатувальний етап педагогічного експерименту)**

Контрольна робота

Числівник

Варіант I

Школа _____ Клас _____

Прізвище, ім'я _____

I-II рівень (кожне завдання оцінюється 1 б.)

1. Позначте рядок, усі слова в якому — числівники:

- А десять, десятеро, десятка, десятий;
- Б три, третій, тридцять, триста;
- В двоє, другий, двічі, дванадцять;
- Г п'ятдесятий, п'ятдесят, п'ятдесятиріччя, п'ятнадцятий.

2. Позначте рядок, усі словосполучення в якому утворені правильно:

- А два дні, три олівця, чотири пенали;
- Б чотири портфеля, п'ять робітників, десятеро хлопців;
- В три п'ятих метрів, троє казок, два кошки;
- Г п'ять сьомих кілометра, семеро курчат, дванадцять книжок.

3. Позначте речення, у якому вжито збірний числівник:

- А Будувало дванадцять лицарів Софію.
- Б Школярики стоять по три, чотири.
- В Я міг на тисячу, лишаяю на п'ятак.
- Г У погляді двійко іскрин виграє.

4. Позначте рядок, усі слова в якому — дробові числівники:

- А три четвертих, одна друга, половина;
- Б дві п'ятих, тридцять сотих, дві десяти;
- В чотири восьмих, чотиреста два, п'ять сотих;
- Г п'ятеро, п'ять десятих, десять сотих.

5. Порядкові числівники означають

- А кількість, що складається з певного числа частин цілого;
- Б кількість предметів як сукупність, єдине ціле;
- В порядок предметів при лічбі;
- Г кількість предметів у цілих одиницях.

6. Порядковим є такий числівник:

- А сімнадцять;
- Б сімдесят;
- В сімдесят три;
- Г семитисячний.

III рівень (кожне завдання оцінюється 1,5 б.)

7. Складений кількісний числівник 378 поставити у формі родового та орудного відмінка однини.

8. Скласти речення з однорідними членами з будь-яким порядковим числівником на –тисячний.

IV рівень (завдання оцінюється 3 б.)

9. Зробіть морфологічний розбір числівника.

Тільки на Черкащині є тридцять вісім пам'ятників Тарасу Шевченкові.

Контрольна робота**Числівник****Варіант II**

Школа _____ Клас _____

Прізвище, ім'я _____

I-II рівень (кожне завдання оцінюється 1 б.)**Виберіть правильну відповідь.****1. Збірні числівники означають**

- а) кількість, що складається з певного числа частин цілого;
- б) кількість предметів як сукупність, єдине ціле;
- в) порядок предметів при лічбі;
- г) кількість предметів у цілих одиницях.

2. До кількісних числівників належать:

- а) власне-кількісні, дробові, збірні та неозначено-кількісні;
- б) прості, складені та дробові;
- в) прості, назви десятків, назви сотень.
- г) цілі, дробові, порядкові.

3. Складені порядкові числівники відмінюються так:

- а) відмінюються всі слова;
- б) відмінюється перше й останнє слово;
- в) відмінюється останнє слово;
- г) останнє слово може відмінюватись або залишатись незмінним.

4. Порядкові числівники на -сотий, -тисячний, -мільйонний пишуться

- а) через дефіс;
- б) разом (одним словом) ;
- в) окремо (двома словами);

г) разом або окремо, залежно від того, яким членом речення виступають.

5. Складеним є такий числівник:

- а) сімнадцять;
- б) сімдесят;
- в) сімдесят третій;
- г) семитисячний.

6. У якому рядку всі порядкові числівники вжито в орудному відмінку?

- а) Першого, другого, третього, четвертого, п'ятого;
- б) першим, другим, п'ятим, третім, четвертим;
- в) першому, другому, третьому, четвертому, п'ятому;
- г) шостому, четвертого, одинадцятим, двадцятому.

III рівень (кожне завдання оцінюється 1,5 б.)

7. Складений кількісний числівник 894 поставити у формі родового та орудного відмінка однини.

8. Скласти речення зі вставним словом з будь-яким порядковим числівником на – мільйонний.

IV рівень (завдання оцінюється 3 б.)

9. Зробіть морфологічний розбір числівника.

Дванадцять лицарів побудували Софію.

**Завдання для контрольного зрізу знань, умінь і навичок
учнів 4 ЕК і КК з теми «Числівник»
(контрольний етап педагогічного експерименту)**

Школа _____ Клас _____

Прізвище, ім'я _____

1. Згрупуйте подані словосполучення у три колонки залежно від значення числівників. Четверо хлоп'ят, одна третя кілометра, дванадцяторо поросят, вісімнадцять зошитів, дві шостих кілограма, двадцять сім учнів.

2. Запишіть числа словами так, щоб у першому випадку вони означали кількість, у другому — порядок при лічбі. Поставте до них питання. Визначте прості й складені числівники.

5, 7, 10, 15, 148, 576, 1000, 2149.

3. Запишіть цифри словами й розкрийте дужки.

Поясніть зв'язок числівників з іменниками.

1 (слива), 1 (яблуко), 1 (сестра), 1 (м'яч), 2 (стіл),

2 (дівчина), 2 (перо), 2 (хлопець), 3 (учень),

3 (брат), 3 (груша), 3 (вікно), 4 (товариш), 4 (книга), 4 (море), 4 (стілець).

4. Перепишіть прислів'я та загадки. Випишіть числівники, вкажіть їхні відмінки, поясніть правопис.

Влітку один тиждень рік годує. Одна бджола мало меду наносить. Два коти в одному мішку не помиряться. Обіцяного три роки ждуть. Хто два зайці гонить, той жодного не зловить. Один за одного стій — виграєш бій. Одна голівешка в печі гасне, а дві й у полі горять. Аж на третій яр чути ваш базар. Намолов сім мішків гречаної вовни. П'ять днів нічого не робимо, а на шостий відпочиваємо. Одному не страшно, а двом веселіше. Семеро одного не ждуть. У нього сім п'ятниць на тиждень. Хто вранці ходить на чотирьох ногах, вдень на двох, а ввечері на трьох? Між двома дубами зав'язло теля

зубами. Два брати втікають, а два доганяють. Трьома зубами сіно їсть. Тисяча овець, а між ними один баранець.

5. Провідмініяйте дробові числівники: *дві цілих одна друга кілометра, дев'ять цілих сім десятих процента, чотири цілих три сьомих метра* та збірні: *п'ятеро вікон, четверо дверей*.

6. Самостійно провідмініяйте числівники 340, 770, 1800, 4/10. Особливу увагу зверніть на орудний відмінок.

7. Відредагуйте речення.

1. Через пару днів 1 Травня. 2. «Петре Івановичу, — звернувся головуючий до вчителя, — скажіть, будь ласка, пару слів». 3. У ліс по дрова приїхало двадцять три саней. 4. У читальний зал принесли двадцять дев'ятеро газет.

8. Випишіть числівники, зробіть їхній морфологічний розбір.

1. Уперше зворотний бік Місяця було сфотографовано в жовтні тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року. 2. Кілограмова гиря на Місяці важила б усього шістдесят шість грамів. 3. Місяць мчить навколо Землі зі швидкістю три тисячі шістсот вісімдесят один кілометр на годину. 4. У шістдесятих роках в українську літературу прийшли такі видатні поети, як Василь Симоненко, Борис Олійник, Ліна Костенко, Іван Драч. 5. У битві під Берестечком тисяча шістсот п'ятдесят першого року менш ніж двохсоттисячне військо Богдана Хмельницького протистояло трьохсоттисячній армії польського короля.